

ISTRAŽIVANJA NA LOKALITETU STUDENTSKI TRG BR. 9

VESNA BIKIĆ
SNEŽANA NIKOLIĆ-ĐORĐEVIĆ
ZORAN SIMIĆ

Saznanja o urbanom jezgru antičkog Singidunuma, koja se sistematski stiču već više od jednog stoleća, u novije vreme značajno se dopunjuju radovima na uređenju najužeg centra savremenog Beograda. Zahvaljujući građevinskim i drugim intervencijama danas raspoložemo obiljem informacija o ostacima arhitekture i predmetima materijalne kulture, ali to i dalje nije dovoljno za sagledavanje celovitije slike, bar kada je u pitanju centralni deo civilnog naselja u Singidunumu.¹ U poslednjoj deceniji prošlog stoleća, traganja za ostacima Singidunuma nastavljena su u ograničenom obimu, u vidu zaštitnih arheoloških iskopavanja na lokacijama koje nameće dinamika razvoja savremenog grada. U ovoj istraživačkoj etapi iskopavanja su izvršena na nekoliko mesta, na kojima su najnovija otkrića u većoj meri upotpunila i promenila sliku o razvoju i strukturi antičkog grada. To su, pre svega, tragovi fortifikacija, nekropola i naselja u Knez Mihailovoj ulici br. 30² i na uglu ulica Tadeuša Košćuška i Gospodar Jovanove,³ a potom i na prostoru unutar bloka omedanog zgradama u Knez Mihailovoj br. 46–48, Uzun Mirkovoj 1 i na Studentskom trgu br. 11.⁴ Pored pomenutih, zaštitna arheološka iskopavanja izvršena su 1996. godine na još jednoj lokaciji u centru, sa koje se rezultati objavljuju ovom prilikom. Prostor o kojem će biti reči nalazio se na mestu zgrada i dvorišta na Studentskom trgu br. 9, gde je ranije bilo nekoliko građevina: osim objekta označenog brojem 9 uz sami Trg, u unutrašnjosti bloka na prostoru dvorišta postojalo je još nekoliko, u pravcu Kolarčeve zadužbine i prema zgradi Beogradske filharmonije (sl. 1).⁵

Slično ranije istraživanim celinama na području grada, i na prostoru stambenog bloka na Studentskom trgu br. 9 kulturni slojevi su većim delom bili uništeni radovima na planskoj rekonstrukciji grada u XVIII veku, a zatim i izgradnjom objekata, delom i ukopavanjem podzemnih prostorija savre-

menih zdanja u narednom stoleću. Iz tih razloga, mestimični tragovi kulturnih slojeva ostali su sačuvani unutar bloka, na mestima onih srušenih zgrada koje nisu imale ukopane podzemne prostorije. Nakon uklanjanja građevinskog štata od srušenih objekata, budući da je zgrada uz samu ulicu imala ukopane prostorije, arheološki radovi započeti su unutar bloka, na prostoru nekadašnjeg dvorišta, na površini koja je imala oblik nepravilnog pravougolnika, približnih dimenzija 17 × 15 metara. S obzirom na to da su nakon uklanjanja nadzemnih delova objekata na lokaciji bili vidljivi ostaci temelja zidova, čime je površina predviđena za iskopavanja bila u velikoj meri ispresecana, programom je prvobitno bilo predviđeno da se ceo prostor istraži otvaranjem nekoliko sonde. Tako je sonda 1/96 (dimenzija 10 × 4 m) bila postavljena uz zid zgrade Beogradske filharmonije, paralelno sa pravcem njenog pružanja, a sonda 2/96 (dimenzija 4 × 4 m) je bila otvorena uz podužni zid zgrade broj 11 na Studentskom trgu, u severozapadnom delu prostora. Međutim, ubrzo nakon početka sondažnih iskopavanja, dobijeni rezultati upućivali su na značajne ostatke kulturnog sloja na čitavom prostoru predviđenom za istraživanje, a takođe i na složenu stratigrafiju. Iz tih razloga istraživanja su nastavljena u okvirima kvadratne mreže, u koju su uklopljene dve ranije otvorene sonde. Mreža je orijentisana pravcem SI–JZ, i čine je kvadrati čija je dužina stranice 4 metra. Svojevrsnu

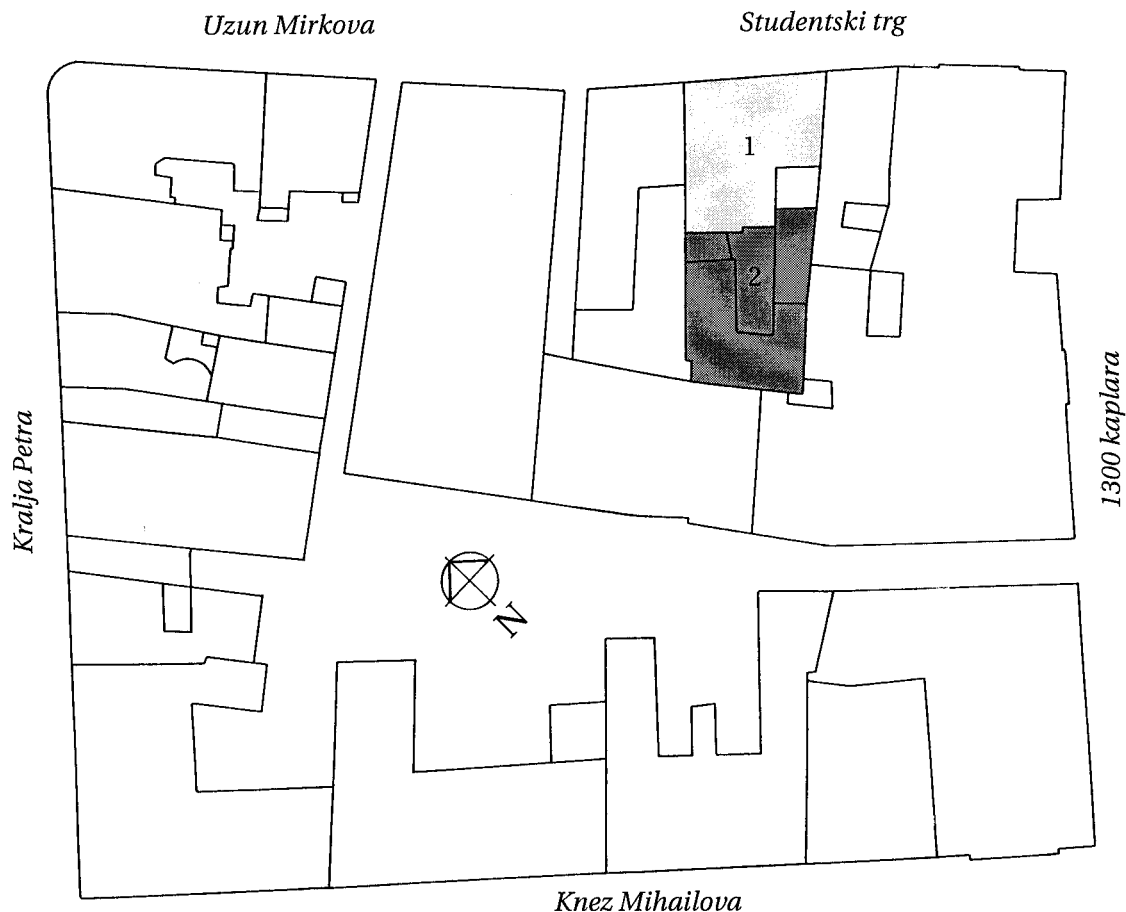
¹ Bjelajac, Simić 1991, 17–33.

² Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, 65–150.

³ Kazanski, Ivanišević 2002, 101–157; Rezultati istraživanja na seobinskih horizonata na lokalitetu Tadeuša Košćuška – Gospodar Jovanova su u pripremi za naredni broj ovog zbornika.

⁴ Bikić 1997, 157–168.

⁵ Zaštitna arheološka iskopavanja na lokaciji Studentski trg br. 9 obavljena su u maju i junu 1996. godine, u organizaciji Zavoda za zaštitu spomenika kulture grada Beograda; rukovodilac radova bio je Zoran Simić.

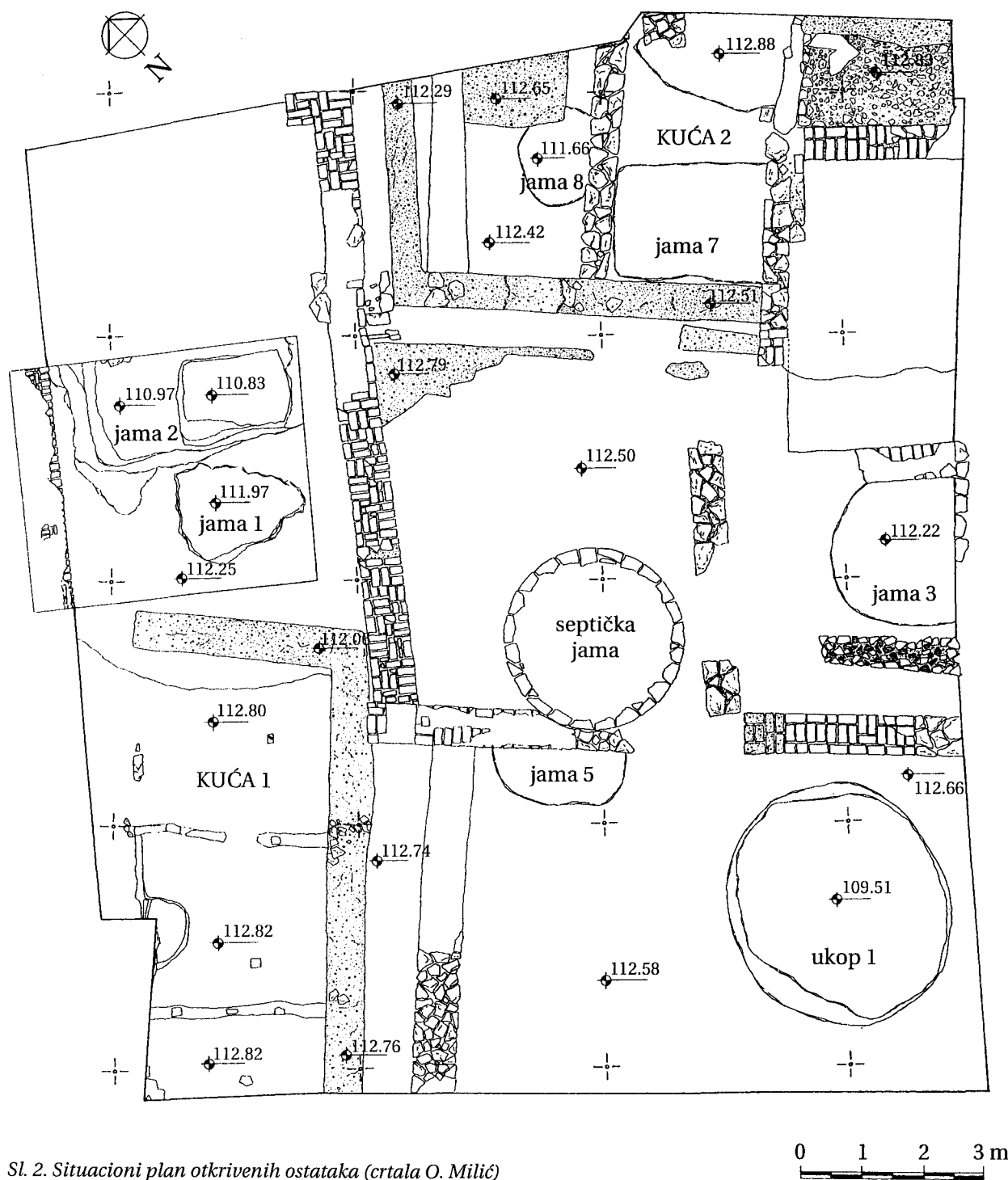
Sl. 1. Studentski trg br. 9 – položaj parcele u okviru bloka: 1) uništeno; 2) istraženo (crtala O. Milić)

otežavajuću okolnost za ove, kao i neke od ranijih radova, predstavljalo je nedovoljno razumevanje nadležnih institucija, kao i vremensko ograničenje, tako da arheološka iskopavanja na lokalitetu nisu izvedena do kraja. Time je propuštena prilika da se u potpunosti istraži krajnji severoistočni deo iskopa, prema Studentskom trgu, čime ostajemo uskraćeni za podatke o starijim antičkim slojevima na ovom prostoru.

Na lokaciji Studentski trg br. 9, kako je ranije pomenuto, konstatovana je veoma složena stratigrafija, sa šest pouzdano izdvojenih kulturnih horizonta, od kojih su četiri iz razdoblja antike, zatim sledi horizont iz vremena tursko-austrijske okupacije Beograda – prve polovine XVIII veka i nad njima, kao najmlađi, savremeni nivo, sa tragovima arhitekture XIX–XX veka (sl. 2). Pregled stratigrafije na lokalitetu izlagaće se kroz prikaz osnovnih horizonta hronološkim sledom od najstarijeg, antičkog horizonta 1, do najmlađeg, iz razdoblja XIX–XX veka.

ANTIČKI HORIZONT 1

Naslojavanje na ovom prostoru započeto je na terenu koji je bio, u odnosu na vrh tzv. beogradske grede (koja se pružala približnim pravcem današnje trase Knez Mihailove ulice), u padu u dva pravca – prema severoistoku i severozapadu. Takođe, verovatno je bio i neravan, sudeći po tome što je najstariji nivo na lokalitetu ostao sačuvan mestimično i u veoma slabim tragovima. Pouzdano je utvrden samo u istočnom delu iskopa, u vidu kulturnog sloja debljine između 0,20 i 0,30 m koji se obrazovao neposredno nad žutom lesnom zemljom, što i ovde predstavlja zdravicu. Sloj je činila mrka zemlja rastresitog sastava. Istom ovom nivou pripada i jedna otpadna jama (jama 8), ispunjena tramnomrkom zemljom. Ona je uočena u nivou četvrtog sloja, na koti 112,60 m, tako da je manjim delom bila ukopana u kulturni sloj, a većim delom u zdravicu, do kote 111,66 m, gde je bilo njeno dno.

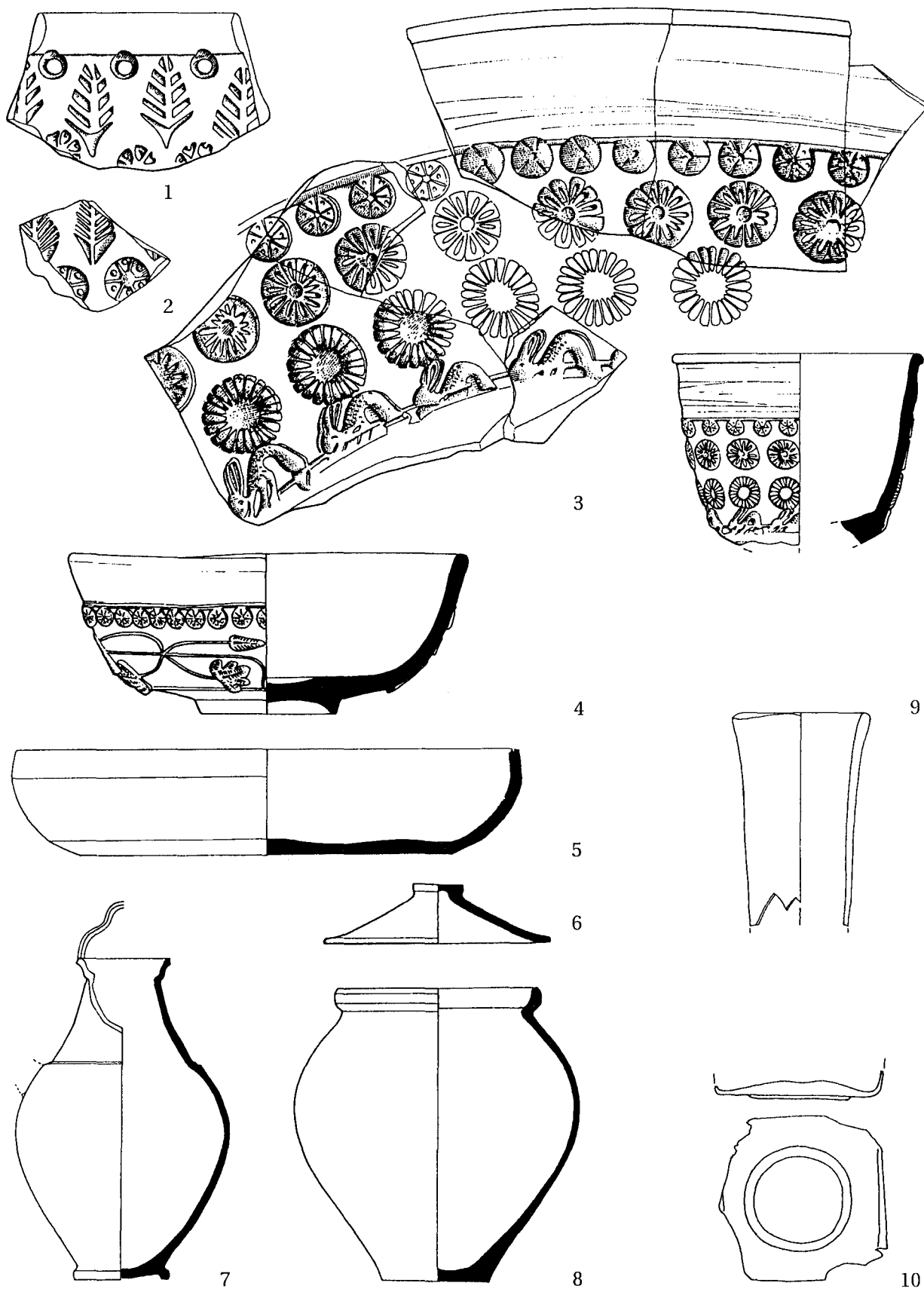
Sl. 2. Situacioni plan otkrivenih ostataka (crtala O. Milić)

Pokretne arheološke nalaze iz antičkog horizonta 1 čine keramičke i staklene posude i delovi svećiljki.⁶ Grnčarija nije brojna – pored pet primeraka iz jame 8, sačuvanih u celosti, odnosno sa svim elementima za rekonstrukciju, izdvojeno je još oko 70 posuda koje je bilo moguće tipološki definisati. Radi se, uglavnom, o proizvodima lokalnih radionica, a najviše je onih korišćenih za serviranje hrane i pi-

ća (I/3, I/15, I/16, I/17, I/82, III/5, III/8, III/20, III/45, VII/33–sl. 3/7, IX/13, IX/24).⁷ Glina od koje su

⁶ Crteže pokretnih arheoloških nalaza izradili su: N. Stepanović, M. Ristić, A. Kapuran i A. Đorđević.

⁷ Oznake tipova u tekstu odnose se na njihovu numeraciju u tipologiji antičke keramike Singidunuma, koja je objavljena u: Nikolić-Đorđević 2000, 11–244.

Sl. 3. Antički horizont 1: keramičke (1–8; R: 1:4, detalj; 2:3) i staklene (9–10; R: 2:3) posude

pravljene je dobro prečišćena, crvene, rede sive boje pečenja. Većina navedenih posuda je bojena, sa jednostavnim ukrasom u obliku plićih ureza ili žljebova, a svega dve zdele su imale ornament izveden tehnikom pečačenja (sl. 3/1, 2). Posebnu pažnju zaslužuju zdela i pehar sa reljefnom dekoracijom, nastali u već poznatoj radionici za izradu lokalne tera sigilate Viminacium – Margum (sl. 3/3, 4).⁸ Oblici posuda predstavljaju varijante formi Drag. 37, odnosno Drag. 30, izrađivanih u tehnici tera sigilate. Na peharu je, pored uobičajenih floralnih motiva, u donjem nizu višestruko postavljena figura zeca, koja je do sada bila poznata, uglavnom, sa posuda iz Viminacijuma.

U znatno manjem broju se javljaju zdele i lonci u kojima je pripremana, odnosno kuvana hrana, na šta ukazuju tragovi gorenja vidljivi na nekim posudama (I/28, I/40, II/9, II/10–sl. 3/8, II/13, II/43). Radeni su od gline koja je sadržala sitnija zrna peska, a boja pečenja je u nijansama sive, mrke ili žućkaste boje. Ostale forme su retke i čine ih krčag, poklopci, od kojih je jedan raden bez upotrebe vitla, i kadionice (VII/33–sl. 3/7, VIII/4–sl. 3/6, VIII/16, X/1, X/3).

Kao što je pomenuto, navedene posude predstavljaju proizvode lokalnih radionica. Svega tri primerka dospela su kao import, najverovatnije iz italjskih centara – zdelica forme Drag. 35, koja je jedini primerak raden u tehnici tera sigilate nađen na ovom prostoru i dve posude većih dimenzija – dublja zdela tipa I/64 i tanjir širokog otvora i širokog ravnog dna (sl. 3/5). Mada je ovaj oblik tanjira, koji predstavlja varijantu tzv. pompejanskih, čest u Singidunumu, primerak iz jame je jedinstven kako po dimenzijama tako i po tehnološkim karakteristikama – siva, fino prečišćena crno bojena i glačana glina.

Ostalih nalaza koji oslikavaju materijalnu kulturu ovog perioda je malo, a čine ih četiri staklene boce, sačuvane u manjim delovima i tri, takođe fragmentarno sačuvana žiška. Boce potiču iz jame 8, izrađene su od plavičastozelenog i svetlozelenog stakla i sa izuzetkom jedne, izduženog vrata i levkasto proširenog oboda (sl. 3/9), koja je možda deo balsamarija nedefinisanog oblika,⁹ pripadaju bocama prizmatičnog recipijenta. Jedna od njih je bila manjih dimenzija, sa plastično izvedenim krugom na dnu (sl. 3/10). Na osnovu sačuvanih delova ne mogu se bliže odrediti. Iz istih razloga je i za žiške moguće reći jedino da pripadaju najrasprostranjenijem obliku tipa »firma lampe« i da se na jednom nalazio pečat od koga je sačuvano poslednje slovo – S.

ANTIČKI HORIZONT 2

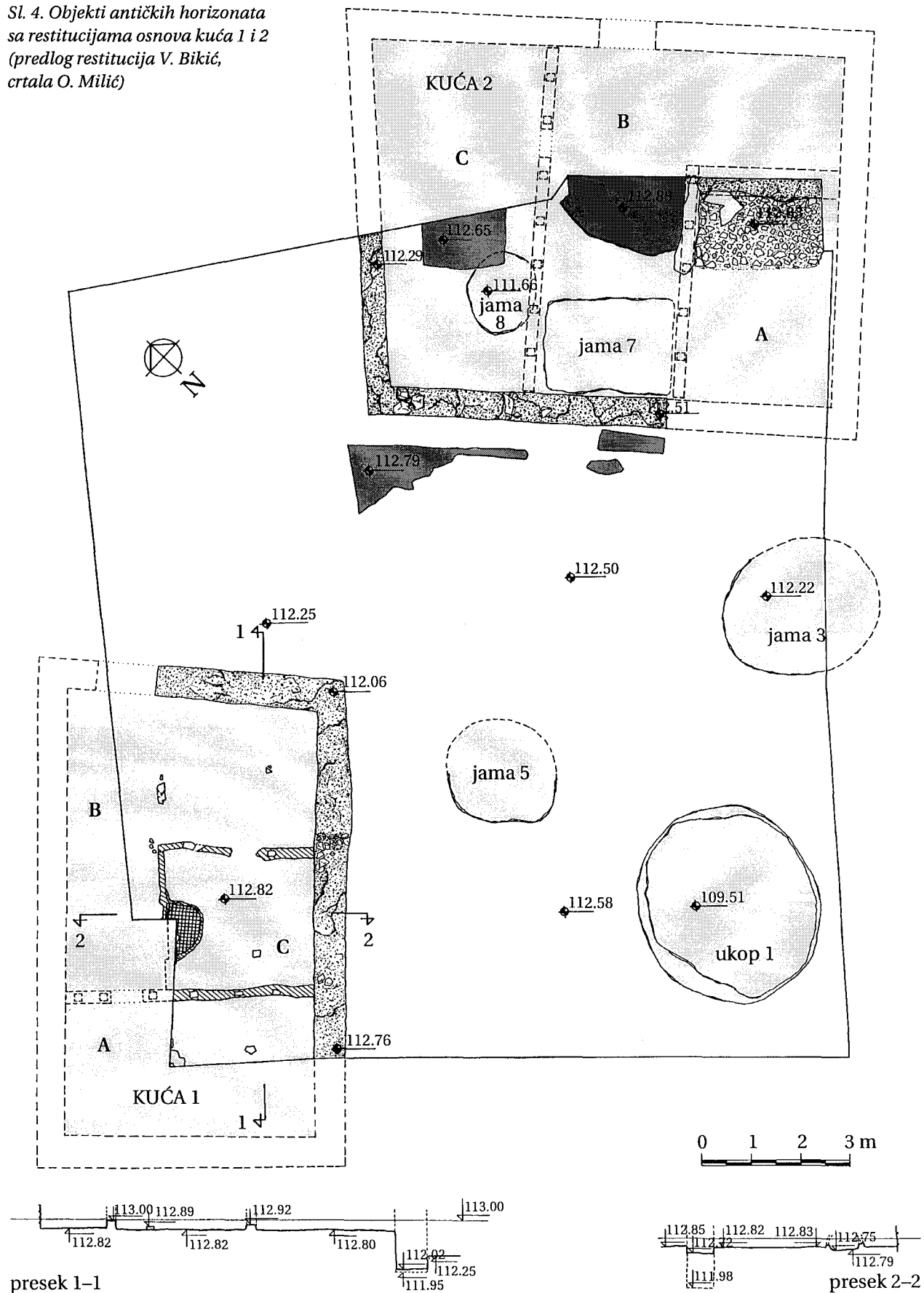
Na lokaciji Studentski trg br. 9 ovo je najznačajniji naseobinski nivo, sa do sada najpotpunije istraženim tragovima rimske drvene arhitekture. Podaci koji su dobijeni u toku iskopavanja omogućuju prvi put, kada je Singidunum u pitanju, analizu tehnike gradnje, kao i konstruktivnog i prostornog sklopa stambenih objekata. Antičkom horizontu 2 pripadaju dve kuće i jedna otpadna jama (jama 3) u međuprostoru, kao i slojevi unutar i oko navedenih celina. U južnom delu iskopa (kvadrati B, C/1, B/2) kulturni slojevi ovog horizonta nisu zabeleženi. Neposredno pre izgradnje kuća teren je bio samo delimično zaravnjen, za šta potvrdu pruža dosta ujednačen nivo podova u kućama (između 112,82 m i 112,88 m), dok je neposredna okolina ostala za približno 0,30 m niža, osim u zapadnom uglu gde je visinska razlika između 0,49 i 0,57 m (sl. 3).

Kuća 1 nalazila se u zapadnom uglu iskopa (kvadrati A/1, 2), na mestu koje nije u većoj meri oštećeno ukopavanjem recentnih zidova (sl. 4, 5). Delimično je istražena, budući da njeni ostaci leže delom ispod savremenih zgrada Beogradske filharmonije i objekta na Studentskom trgu br. 11. Kuća je uočena nakon uklanjanja građevinskog šteta od rušenja recentnih zidova i neposredno ispod mestimičnih tragova sloja mrke zemlje, što je predstavljalo nivo sa kojeg su započeta iskopavanja. Obimni zidovi otkriveni su u nivou temeljnih rovova ukopanih u zdravicu. Temelj podužnog zida, orijentisanog u pravcu SI–JZ, plići je za 0,70 m na jugozapadnoj strani (na koti 112,76 m) u odnosu na dno temeljnog rova severoistočnog zida (kota 112,06 m), što je prouzrokovano pravcem pada terena u vreme izgradnje kuće. Trasa podužnog zida otkrivena je u dužini od 7,40 m, a poprečni zid bio je dugačak 3,75 m. S obzirom na ravan završetak temeljnog rova poprečnog zida, pretpostavljeno je da je na ovom mestu bio ulaz u kuću. Širina temeljnog rova oba zida je jednaka i iznosi 0,60 m, a ispunu je činio usitnjen građevinski šut – lomljeni kamen, komadi opeka i krečni malter – sa mestimičnim grupacijama sitnog kamena. Položaj pomenutih zidova, koji sklapaju ugao veći od devedeset stepeni, govori da je u pitanju objekat oblika nepravilnog pravougaonika. U unutrašnjosti kuće, na čitavom prostoru, otkriven

⁸ Bjelajac 1990, 143–175.

⁹ Simon-Hiernard 2000, Cat. No. 305.

Sl. 4. Objekti antičkih horizonata sa restitucijama osnova kuća 1 i 2 (predlog restitucija V. Bikić, crtala O. Milić)

je sloj sačinjen od komada crvene zapečene zemlje sa otiscima pruća, čija je debljina bila oko 20 cm. Nakon uklanjanja sloja sa komadima lepa ukazala se zapečena površina zemljanog poda, kao i ostaci tri pregradna zida. Površina poda u čitavoj unutrašnjosti kuće 1 bila je ravna (kota 112,82 m), a pregradni zidovi napravljeni su nad njim bez ukopavanja temelja. Otkrivenu konstrukciju pregradnih zidova činili su vertikalni nosači – grede pravougaonog preseka, približnih dimenzija $0,18 \times 0,10-0,12$ m – koji su pobijani na rastojanju od 0,60–0,65 m, izuzetno i 0,80 m (sl. 6). Oko njih je bilo upleteno pruće oblepljeno slojem gline. Pregradni zidovi su sačuvani u visini od približno 0,20 m, dok je njihova dužina iznosila 3,15 m i 2,85 m. Drveni zidovi su pregrađivali objekat po širini, zatvarajući jednu malu prostoriju u središtu, zajedno sa još jednim, takođe drvenim zidom istog konstruktivnog sklopa, u koji je uklopljena peć.

Otkrićem pregradnih zidova utvrđeno je da je kuća 1 trodelni objekat, čije su prostorije označene kao A, B i C, počev od jugozapada (granice iskopa) prema severoistoku, odnosno Studentskom trgu (sl. 4).¹⁰ Od prostorije A otkriven je manji deo, sa delimično utvrđenom trasom pregradnog drvenog zida. Gotovo uz samu ivicu iskopa, na udaljenju od jednog metra od pregradnog zida i na međusobnom rastojanju od 1,20 m, u podu su konstatovana dva kamena nepravilnog oblika, koji su protumačeni kao baze drvenih nosača krovne konstrukcije. Prostorija B, jedina gotovo u celini definisana, imala je oblik pravougaonika dužine 2,80–3,00 m i širine 2,60–2,80 m. Ulaz širine 0,60 m nalazio se sa severoistočne strane, dok je na severozapadnoj strani u drveni zid uklopljena peć, čije je ložište bilo sa spoljne strane, prema produžetku prostorije C. Približno na sredini prostorije, u njenoj jugozapadnoj polovini, nalazila se jedna baza za drveni nosač krova. Peć je polukružnog oblika, prečnika 1,20 m i širine 0,70 m. Kalota je bila slabo sačuvana, svega nekoliko centimetara od nivoa poda u prostoriji, a tragovi njenog urušavanja ispunjavali su unutrašnjost, u vidu crvene zapečene gline izmešane sa garom i pepelom. Prostorija C ima oblik ćiriličnog slova *I*, sa prostranim većim delom uz obimni zid pravca JI–SZ i užim delom u nastavku prostorije B. Iz nje se pristupalo ostalim celinama kuće: uski prolaz vodio je u prostoriju B, a od ulaza pravac je vodio do ložišta peći i dalje u zadnji deo, u prostoriju A. I u ovoj prostoriji otkrivene su baze za drvene stubove–podupirače krova, koji su međusobno udaljeni približno 2 metra.

S obzirom na znatan nivo istraženosti, za celovito sagledavanje prostornog rasporeda u kući 1 nedostaju podaci o prostoriji A koja je u najmanjoj meri otkrivena, čime bi se utvrdila dužina objekta, kao i položaj drugog podužnog zida. Prvi navedeni nepoznat podatak moguće je, sa većom sigurnošću, pretpostaviti i to na osnovu međusobnog udaljenja otkrivenih pregradnih zidova. Naime, podizanjem drvenih pregrada kuća 1 je podeljena na tri celine, pri čemu je širina za dve poznata: 2,50 m za prostoriju B i 2,60 m za prostoriju C. Analogno ovome, logična širina prostorije A mogla je biti u ovim okvirima, ali je, s obzirom na pravac pružanja pregradnog zida, ona imala oblik trapeza, širine 2,50 m uz obimni zid prema severozapadu i 2,80 m u jugoistočnom delu. Iz takve pretpostavke sledi da je ukupna dužina kuće 1, zajedno sa gabaritom obimnih zidova, mogla iznositi 9,80 m, odnosno unutrašnjost je imala dužinu 8,60 m. Za drugi element, a to je širina objekta, nema pouzdanih tragova, tako da je za prevazilaženje ovog problema rešenje ponuđeno na osnovu logike prostora. Ulaz u kuću nalazio se na severoistočnoj strani, o čemu potvrdu pruža prekinuta trasa temeljnog rova obimnog zida sa te strane, što odgovara dužini pregradnog zida između prostorija B i C. Prostor koji je vodio prema zadnjem delu kuće predstavljao je, najverovatnije, neku vrstu hodnika koji je morao biti dovoljno prostran da bi iz njega mogla da se loži peć, a da u isto vreme bude omogućen prolaz ka prostoriji A. Stoga je pretpostavljeno da je najmanja širina ovog pristupnog prostora mogla biti oko dva metra. To bi dalje vodilo do preciznije pozicije ulaza u severnom uglu, imajući u vidu njegovu uobičajenu širinu od 1,20 m. Poslednje domišljanje odnosi se na definisanje ulaza u prostoriju A, za šta je kao polazište uzet razmak između vertikalnih stubova–nosača pleterne konstrukcije, koja iznosi između 0,60 i 0,80 m, osim uz obimni zid gde može biti i upola manja.¹¹ Primenom navedenih mera na nastavak trase pregradnog zida ulaz u prostoriju A mogao se najpre nalaziti u približnom pravcu ulaza u kuću, sa dva vertikalna nosača kao dovratnicima, nad kojima je u gornjoj zoni zida neprekinuto tekao pleter. Ovo bi uticalo na širinu ulaza u prostoriju koja je, u tom slučaju, iznosila 0,60 m (kao i ulaz u prostoriju B), kada se uzme u obzir završna obrada

¹⁰ Prostorije su prvobitno bile označene arapskim brojevima (1, 2, 3) u istom smeru, od JZ granice iskopa prema ulici.

¹¹ Jeremić 1985, 76, sl. 6–8.

Sl. 5. Izgled dela lokaliteta sa ostacima kuće 1 (foto O. Cvijović)

Sl. 6. Kuća 1, detalj pregradnog zida (foto O. Cvijović)

stubova–dovratnika blatom. Sve iznesene pretpostavke dovele su do predloženog gabarita kuće 1: dužine od 9,80–10,20 m i širine od 6, 20 m.

Ostaci kuće 2 otkriveni su na prostoru kvadrata B, C/4, uz severoistočnu ivicu iskopa (sl. 4). Unutar i oko objekta konstatovana je složena stratigrafija, sa najmanje dve građevinske faze koje nije bilo moguće sasvim pouzdano utvrditi, s obzirom na znatna oštećenja izazvana recentnim ukopima, ali i vremenskim ograničenjem za okončanje iskopavanja. Stoga, rekonstrukcija hronološkog sleda gradnje kuće i pregradnje unutrašnjosti pretpostavljena je na osnovu raspoloživih podataka dobijenih na terenu u toku radova, ali i putem analogija sa sličnim objektima iz istog razdoblja.¹²

Obimni zidovi kuće 2, kao i kod prethodno analizirane, otkriveni su u nivou temeljnih rovova, ukopanih u kulturni sloj antičkog horizonta 1 i u zdravicu do dubine 112,51 m (južni ugao), odnosno 112,29 m (severni ugao). Rovovi su bili ispunjeni rastresitim građevinskim šutom: lomljenim kamenom, komadima opeka i krečnim malterom. Takođe, bilo je i ulomaka keramičkih posuda. Trasa zida

koji se pružao pravcem SZ–JI prati se u dužini od 4,90 m, sa širinom od 0,60 m u temelju, a upravan koji sa ovim gradi ugao (pravca JZ–SI) otkriven je u dužini od 3,50 m, sa nešto manjom širinom temelja od 0,50 m. Pomenuti obimni zidovi sklapaju ugao veći od devedeset stepeni, tako da je kuća 2 imala osnovu nepravilnog pravougaonika, slično kući 1. Unutar objekta otkriveni su ostaci dva pregradna zida. Jedan od njih, paralelan sa zidom pravca SZ–JI, prati se u dužini od 2,40 m i takode u nivou temeljnog rova, čiju je ispunu činio rastresit građevinski šut pomešan sa mrkom zemljom i ugljenom prašinom. Drugi pregradni zid, iskazan kao izdužena zona crvene zapečene zemlje, predstavlja rasure ostatke pletera oblepljenog glinom (blatom), koji je očuvan u dužini od dva metra. U toku iskopavanja prostor omeđan pregradnim zidovima označen je kao prostorija 2. U toj prostoriji, u severoistočnom delu, otkrivena je supstrukcija poda od sitno izlomljenog kamena u krečnom malteru i nad

¹² Jeremić 1985, 69–88.

tim, na veoma maloj površini, pod od hidrauličnog maltera (kota 112,86 m). Preostali, veći deo unutrašnjosti objekta (SZ deo) označen je kao prostorija 1. U osnovi trećeg sloja, odnosno u nivou antičkog horizonta 2, situacija je bila sledeća: uz pregradni pleterni zid u istočnom delu otkrivena je površina nepravilnog oblika sa kompaktnim slojem žučkasto-oker gline, odnosno pod, na koti 112,88 m. Uz trasu obimnog zida pravca SZ–JI konstatovan je ukop većih dimenzija (jama 7) i dalje prema severnom uglu deo poda od krečnog maltera, na koti 112,65 m, koji je napravljen nad jamom 8 iz antičkog horizonta 1. Tragovi podnice istog sastava, kao što je poslednja navedena, uočeni su mestimično i izvan kuće, uz spoljnu ivicu temeljnog rova zida pravca SZ–JI, na koti 112,79 m.

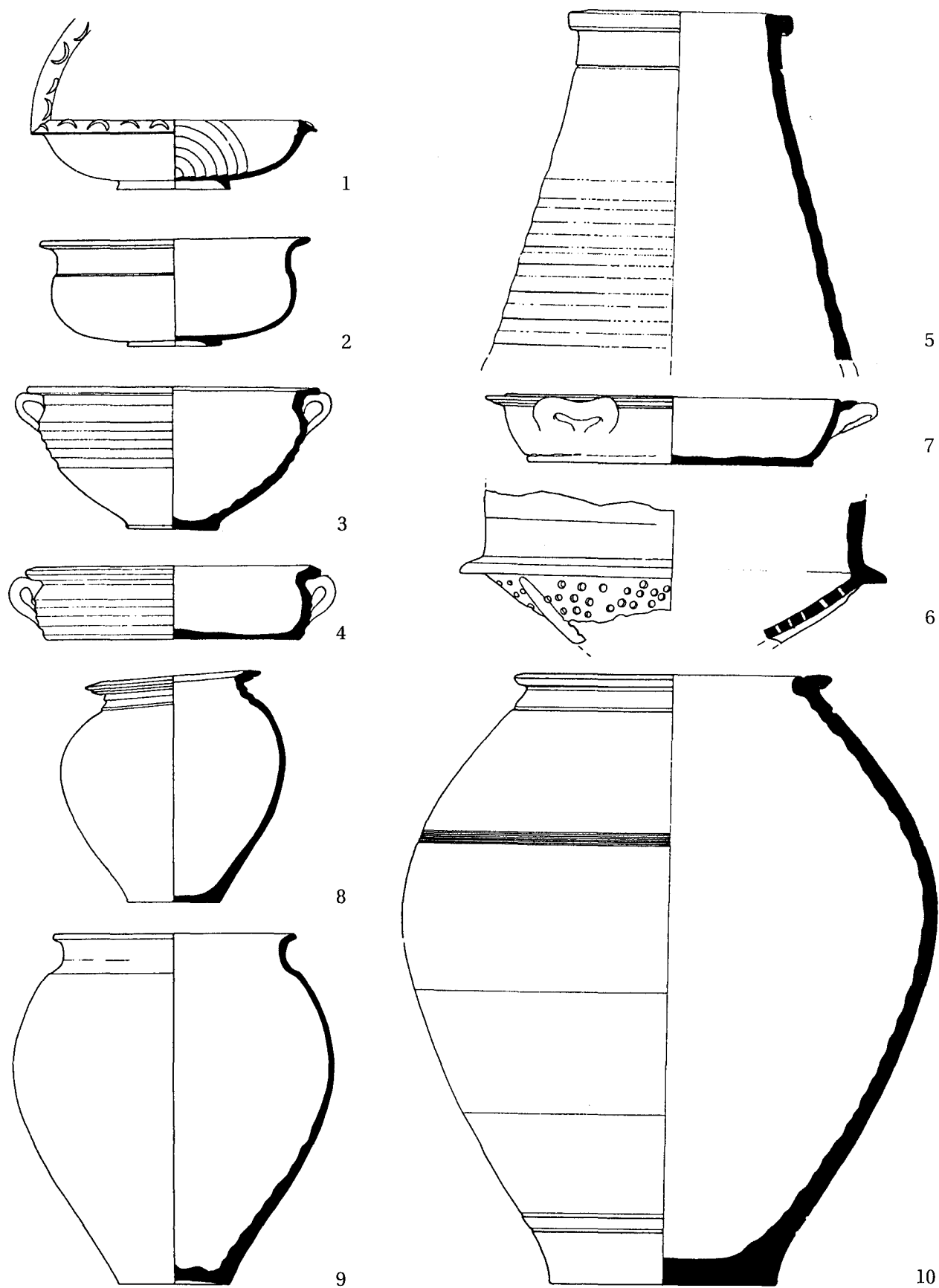
Na osnovu iznesene faktografije učinjen je pokušaj da se kuća 2 jasnije definiše, pre svega tehnika gradnje i njen prostorni sklop, i pored ranije pomenutih otežavajućih okolnosti. Zatečeni teren koji je u vreme obrazovanja antičkih naseobinskih slojeva bio u padu u dva pravca, prema severoistoku i severozapadu, i ovde je odredio dubine ukopavanja temelja kuće (što je utvrđeno i za kuću 1), kao i razlike u nivoima podova u objektu. Takođe, s obzirom na granice ukopa – jame 7, zatim visinsku razliku od 0,23 m između podova u većoj prostoriji i njihovu različitu strukturu, pretpostavljeno je postojanje još jednog pregradnog zida, verovatno drvenog, koji je delio ovaj prostor na dve približno jednake celine. Pomenuta zapažanja uticala su na to da se u pokušaju uobličavanja prostornog sklopa, kuća 2 analizira kao trodelni objekat, iz čega je proizašlo i novo označavanje prostorija velikim latiničnim slovima (A, B, C). Takođe je na osnovu raspoloživih elemenata, kao i analogija sa kućom 1, pretpostavljena slična podela, na prostorije približne širine.

Prostorijom A označen je južni deo kuće, gde je konstatovan pod od hidrauličnog maltera (ranija prostorija 2). Omeđavali su je, pored obimnih, i dva pregradna zida, koji su bili različiti u graditeljskom pogledu. Prema SI pregradni zid je u temeljnom rovu bio fundiran kamenom i opekom u krečnom malteru i, sudeći prema njegovim ostacima na terenu, bio je iste širine kao i obimni zidovi, 0,50–0,60 m. U gornjoj zoni je, verovatno, imao drveni skelet–pletter. Severozapadni zid predstavljao je nadzemnu pleternu konstrukciju koja je ležala na podu od gline. Tragovi temeljnog rova pregradnog zida, zatim deo hidrauličnog poda sa supstrukcijom koja je

uobičajena za takve podnice, kao i položaj u odnosu na susednu prostoriju B, upućuju na mišljenje da je ovaj prostor mogao pripadati nekom starijem objektu specijalne namene, čiji su sačuvani delovi uklopljeni u prostor novoizgrađene kuće 2, što nije moglo biti utvrđeno u toku iskopavanja. Produžavanjem trase podužnog obimnog zida u skladu sa ranije navedenim kriterijumom, došlo se do dimenzija prostorije A od 4,20 × 2,80 m. Prostorija B predstavljala je neku vrstu hodnika u obliku ćiriličnog slova *I*. Jedan deo, u funkciji hodnika, vodio je prema prostoriji A, a drugi, između dva pregradna zida od lakog materijala, do velikog ukopa – jame 7 u dnu, koji je mogao biti neka vrsta trapa. Pretpostavljena trasa drugog pregradnog zida, na severozapadnoj strani prema prostoriji C, poklapala bi se sa trasom zida recentnog objekta, koji je imao veću širinu. Za širinu hodnika i ovde je uzeta mera od dva metra, kao za kuću 1, mada je ona mogla biti i manja. Ulaz u kuću 2 nalazio se na severoistočnoj strani, tako da se iz ove prostorije moglo ući u dve druge. U prostoriji B pod je bio od žučkaste gline. Prostorija C imala je oblik trapeza, širine 2,70–3,50 m, a dužina od 7,00 m je predložena prema pretpostavljenom pravcu obimnog zida na SI strani, koja je odmerena u skladu sa širinom hodnika prostorije B. U njoj je bio pod od krečnog maltera, čiji nivo, za 0,23 m niži od podova u prostorijama A i B, upućuje na mogućnost postojanja stepenika. Na osnovu sačuvanih elemenata i pretpostavljenog prostornog rasporeda, kuća 2 mogla je imati ukupnu dužinu 9,90–10,70 m i širinu 8,20 m.

Prethodna analiza arhitektonskih ostataka istakla je velike sličnosti između otkrivenih objekata u graditeljskom pogledu, kao i u prostornoj podeli unutrašnjosti. Način gradnje obimnih i pregradnih zidova kuća, karakterističan za drvenu arhitekturu, ovde je ispitan u većoj meri nego do sada, kada je u pitanju područje Singidunuma. Istovremeno, ovim podacima značajno su dopunjena saznanja o drvenoj gradnji na našem tlu, koji su bili poznati zahvaljujući iscrpnoj analizi ostataka iste vrste na području urbane zone Sirmijuma.¹³ Gabarite kuća određuju obimni zidovi koji su, po svemu sudeći, delimično bili građeni lomljenim kamenom i opekom u krečnom malteru. Mesta drvenih nosača bondručne konstrukcije sačuvana su mestimično, u vidu grupacija sitnog ili krupnijeg kamena, koji su postavljeni

¹³ Jeremić 1985, 69–88.

Sl. 7. Antički horizont 2: keramičke posude (R: 1:4)

da bi umanjili sleganje zemljišta pod težinom nadzemne konstrukcije zidova i krova. Razmak između nosača bio je, prema nalazima iz temeljnog rova kuće 2, približno 1,50 m, dok je u kući 1 on nešto veći, oko 2 m. Ostaje do kraja nepoznato kako su bile zidane deonice temelja između stubova. Sudeći po sadržaju materijala u rovovima, najverovatnije su lomljeni kamen i delovi opeka bez preciznog reda spuštani u rov i potom zalivani malterom. Širina temelja kod obe kuće iznosila je 0,60 m, osim za SZ zid kuće 2, gde je 0,50 m. U oba objekta pregradni drveni zidovi nisu imali posebnu temeljnu stopu, već su ležali direktno na zemlji, pri čemu je ukupna debljina zidova iznosila 0,20 m. U obe kuće unutrašnjost je podeljena na tri prostorije. Prednji deo činilo je veći otvoren prostor sa hodnikom u nastavku, iz kojeg se ulazilo u preostale dve zasebne odaje. Takođe, u obe kuće je po jedna prostorija imala specifičnu namenu. Međutim, izvesne indicije upućuju na mogućnost da su kuće bile u vezi koja je proistekla upravo iz njihovog različitog sadržaja. Naime, uz kuću 2 prema kući 1, otkrivene su mestimične zone sa utabanim krečnim malterom, na koti 112,79 m. Zbog postojanja ovih malternih površina, najpre se pomišlja na to da je kuća 2 imala sa zadnje strane neku vrstu trema. Međutim, različiti sadržaji u unutrašnjosti objekata (zasvedena peć u kući 1 i ostave u kući 2), koji upućuju na njihovu različitu funkciju, navode na pomisao o međusobnoj povezanosti ova dva objekta između kojih se odvijala komunikacija preko dvorišta (ulice?), čiji nivo predstavlja podnica od krečnog maltera.

Na istoj strani, mada bliže kući 2, nalazila se veća otpadna jama (jama 3). Uočena je u nivou četvrtog sloja i, s obzirom na to da je dno bilo na koti 112,22 m, njena dubina nije prelazila 0,80 m. Istraženi deo pruža elemente za pretpostavku da je reč o jami ovalnog oblika, širine 2,70 m i dužine oko 3 m. Ispunu jame činila je zemlja tamnomrke boje sa tragovima raspadnutih organskih materija, kao i brojni ulomci keramičkih i staklenih posuda, zatim žišci, terakote i metalni nalazi.

Keramičke posude su, svakako, predstavljale najbrojniju kategoriju, koju pored velikog broja celih primeraka karakteriše raznovrsnost funkcionalnih i tipoloških formi (I/3, I/4, I/9, I/16, I/17, I/28, I/30, I/31, I/37, I/39, I/40, I/46, I/62, I/79, I/81, I/82, I/99, I/100, I/101, II/110, II/9, II/10, II/11, II/13, II/15, II/17, II/24, II/27, II/31, II/41, II/42, II/43, II/46, II/50, II/51, II/52, II/65, III/5, III/8, III/18,

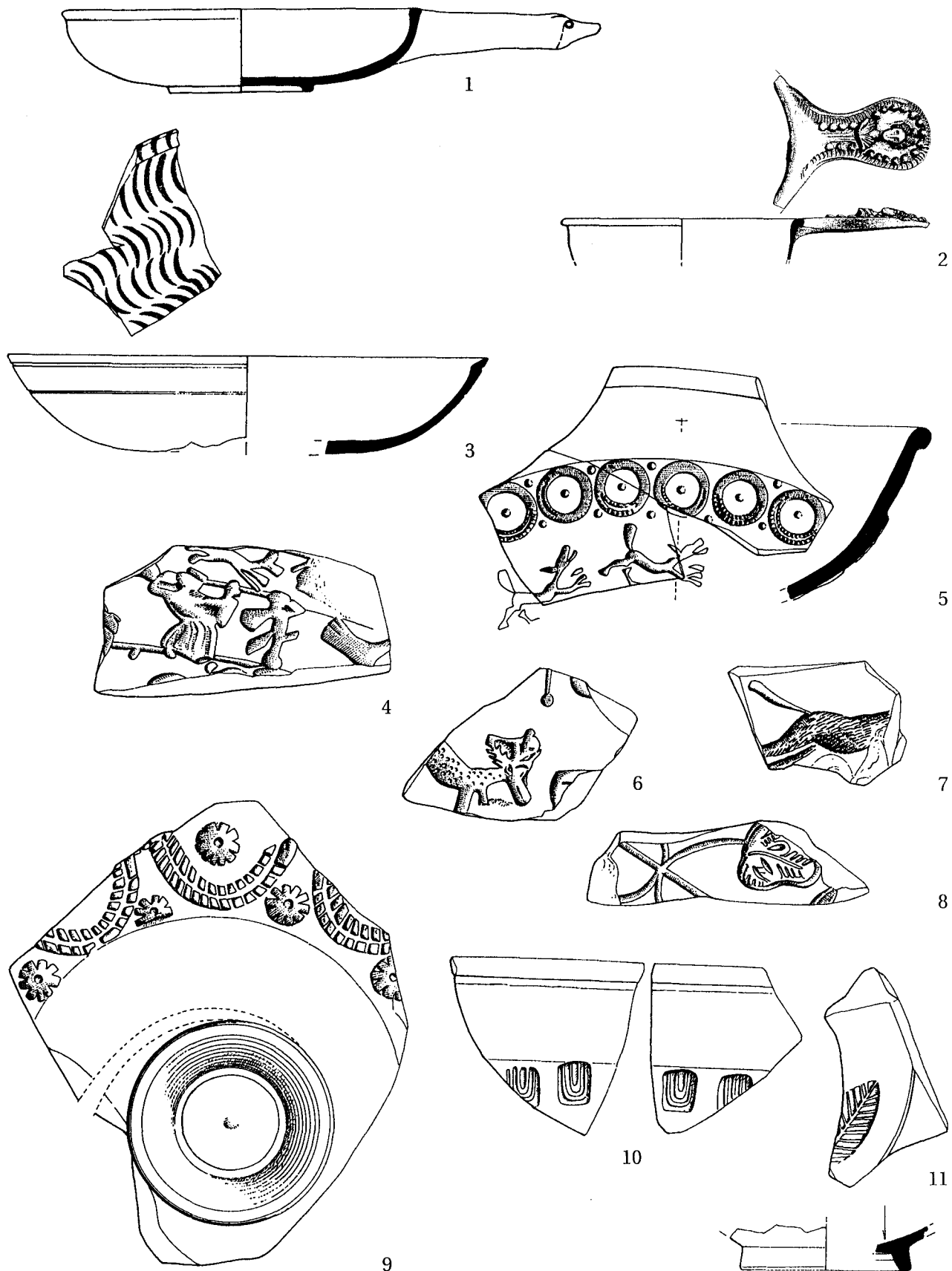
III/25, III/32, III/51, III/52, IV/1, IV/2, V/4, V/6, VI/1, VII/2, VII/9, VII/33, VIII/4, VIII/16, IX/3, IX/4, IX/9, IX/24, IX/26, IX/50, X/3). Među njima je potrebno izdvojiti one koje su predstavljale novinu u bogatom repertoaru oblika sa područja Singidunuma. Najviše ih je nađeno u jami 3 i kući 1, i uglavnom su zastupljeni sa po jednim primerkom za koje nismo našli direkne paralele među keramikom sa susednih lokaliteta. Jedinstven primerak, kako po obliku i tehnologiji izrade, tako i načinu ukrašavanja, predstavlja zdela nađena u kući 1 (sl. 7/1). Gлина od koje je pravljena sadrži manje primese sitnozrnog peska, sa mrkožutim tufnama na maslinasto gledosanoj površini. Na obodu je srpast ornament svetlije boje izveden u barbotin tehnici, dok je unutrašnjost dekorisana plitkim, širokim kanelurama. Struktura, boja gline i kvalitet gledi su veoma slični reljefno dekorisanoj pateri, što bi ukazivalo na njeno panonsko poreklo, dok način ukrašavanja podseća na primerke iz Ampeluma (*Ampelum*) u Dakiji.¹⁴ Za zdelu lučno razgrnutog oboda, na neuobičajeno uskom dnu (sl. 7/2), ne može se sa sigurnošću reći da li predstavlja domaći proizvod ili je dospela kao import, ali se na osnovu tehnoloških svojstava (dobro prečišćena sivo pečena gлина sa primesama najsitnijih zrna kvarcnog peska), a posebno preciznosti izrade, može pretpostaviti da je izrađena u nekom od udaljenijih centara. Zdela-činija sa širokim ravnim dnom i apliciranim drškama, sa vidljivim tragovima gorenja na bojenoj površini bez direktnih je analogija (sl. 7/7), mada su posude sličnog oblika izrađivane u mnogim lokalnim centrima.

Jedinstvene primerke u bogatom izboru oblika sa ovog prostora predstavljaju dve patere, odnosno patera i kaserola, koje retko nalazimo u Singidunumu.¹⁵ Patere predstavljaju vrstu posuda koje su često korišćene u ritualne svrhe i njihov naziv je poznat iz antičkih izvora, dok kaserole imaju dublji recipijent i nemaju antički naziv.¹⁶ Oblici ovih posuda nastali su po uzoru na one rađene od metala, proizvedene u Galiji, gde je na većem broju lokaliteta otkrivena čitava serija patera, na čijim su drškama bile predstave božanstava, ili božanstva sa scenama vezanim za neki od kultova. Posude sličnog oblika izrađivane

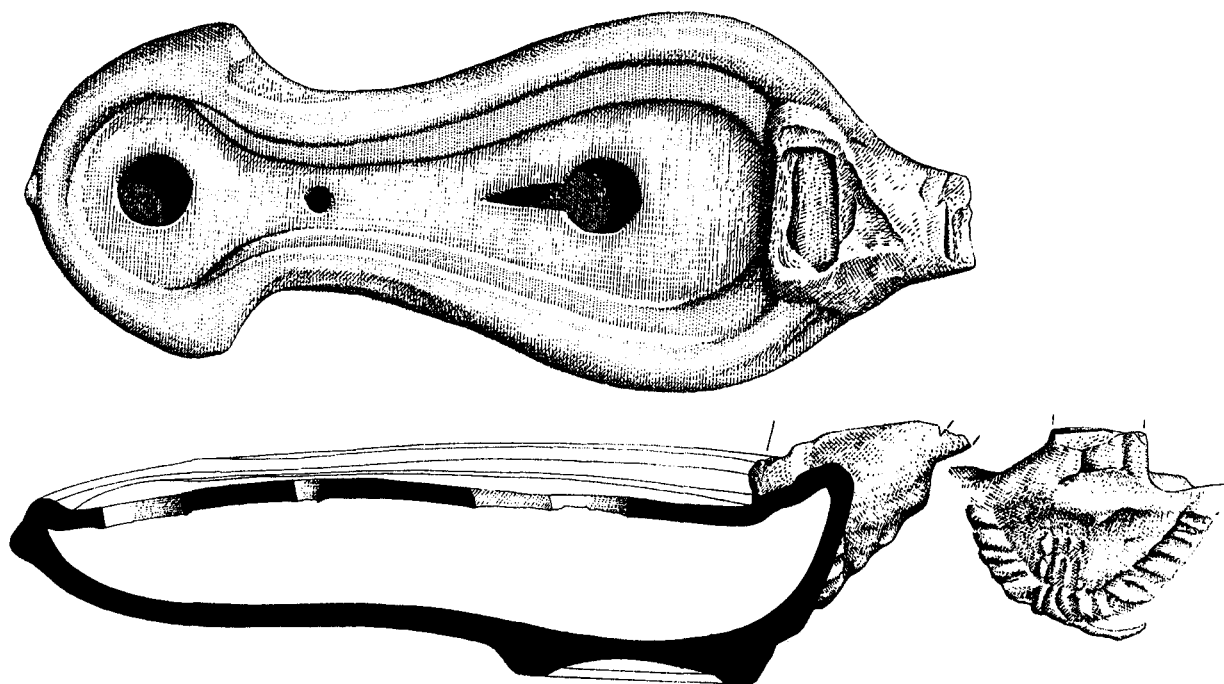
¹⁴ Lipovan, Baluța 1995, Fig. 1-6.

¹⁵ Razlog za mali broj patera izdvojenih u Singidunumu možda predstavlja njihova fragmentarna sačuvanost. Naime, ukoliko nije sačuvana drška, teško ih je razlikovati od zdela ili tanjira.

¹⁶ Hilgers 1969, 71.

Sl. 8. Antički horizont 2: keramičke posude (R: 1:4; detalj: R: 2:3)

Sl. 9. Antički horizont 2: gledosani žižak (R: 2:3)

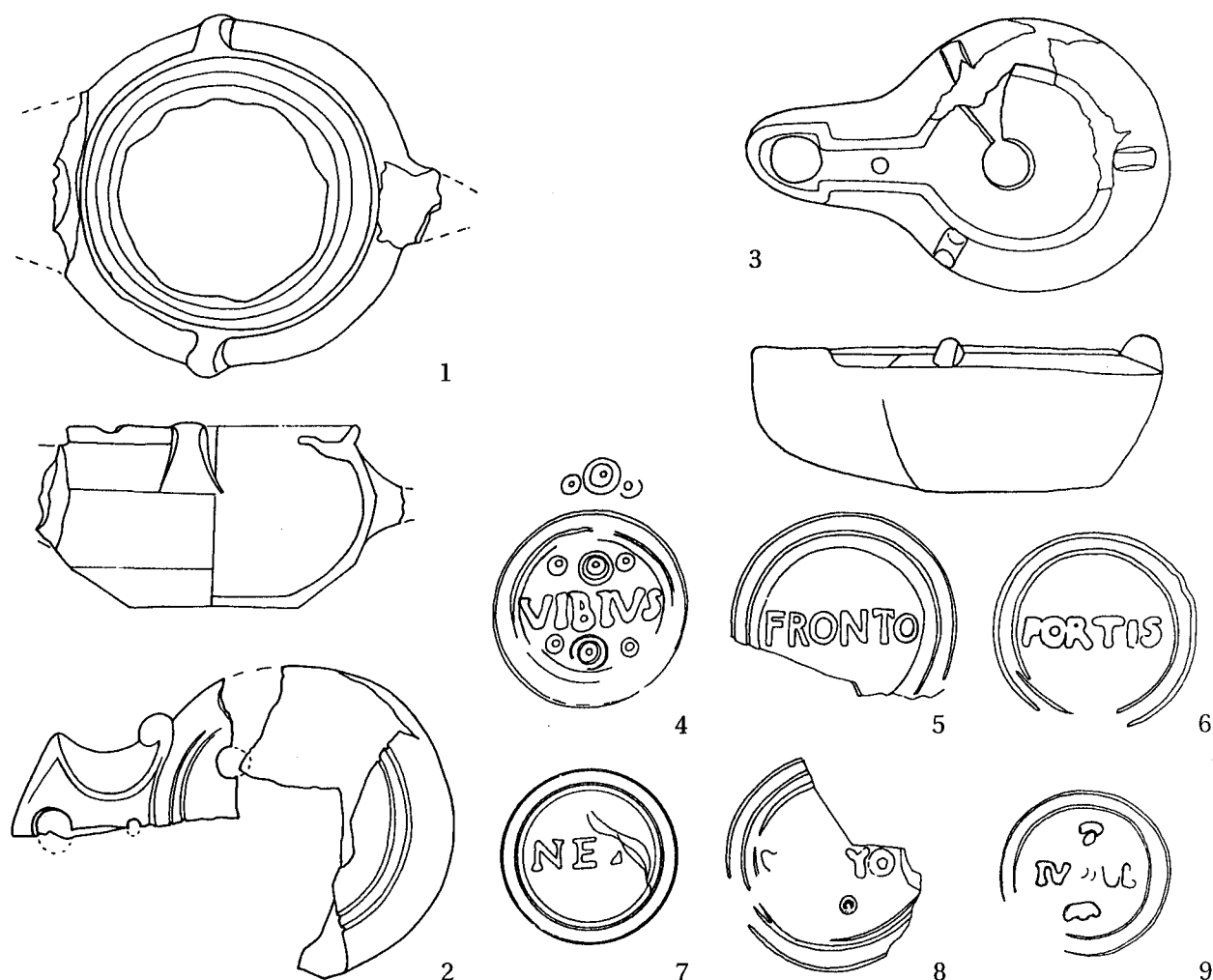
su i od stakla, a najpoznatije su one iz kelnskih radionica, datovane u II i III vek.¹⁷ Sasvim je izvesno da ova vrsta posuda nije bila korišćena u svakodnevnom životu, već je vezana za kultne obrede, na što nam često ukazuju predstave na dršci. Patera ima kalotast recipijent i dužu punu dršku koja se završava stilizovanom glavom životinje, sa izvučenim kljunom i očima izvedenim utiskivanjem kružnom šupljom alatkom (sl. 8/1). Na osnovu strukture i boje gline (dobro prečišćena svetlocrveno pečena i delimično uglačana), izvesno je da predstavlja proizvod singidunumske radionice. Posebnu pažnju zaslužuje patera–kaserola nađena u kući 2, od koje je sačuvan deo oboda sa drškom (sl. 8/2). Glina od koje je izrađena je dobro prečišćena, mrkocrveno pečena (7,5YR 6/6–6/4), sa gledu maslinasto-mrko-oker boje. Na dršci, čiji je kraj kružno profilisan, reljefno je prikazana Seleno–Luna, uokvirena rozetama i zrakasto raspoređenim ornamentom. Direktne analogije za ovu posudu nalazimo u Panoniji, odnosno u Akvinkumu (*Aquincum*) i Mursi (*Mursa*), odakle potiče veći broj drški patera, datovanih u drugu polovinu II veka. Za njih se smatra da su lokalni proizvod istog majstora, koji je radio pod galskim uticajem, ili je možda i sam bio poreklom iz Galije.¹⁸ S obzirom da je najveći broj ovih posuda otkriven u Akvinkumu, gde je pretpostavljeno mesto njihove proizvodnje, logično je zaključiti da i naš primerak potiče iz navedene radionice.

Na osnovu sačuvanog dela nisu određeni oblik, a ni funkcionalna namena posude od peskovite crveno pečene gline (sl. 7/5). Njena veličina ukazuje da je možda služila za skladištenje određene vrste namirnica. Nije poznat ni tačan oblik cediljke na čijem se bikoničnom trbuhu nalazi plastično zadebljana traka (sl. 7/6), ali je izvesno da se razlikuje od ostalih primeraka ove vrste posuda, nađenih u Singidunumu.

Mada ne predstavljaju nove oblike, potrebno je prikazati još neke posude, među kojima je nekoliko zdela luksuznije izrade. Pored jedne plitkog recipijenta čija je unutrašnjost obrađena tehnikom mramorizacije (sl. 8/3), tu su i zdele ukrašene tehnikom pečačenja (sl. 8/10, 11), kao i one sa reljefno prikazanim floralnim motivima i predstavama životinja (sl. 8/4–9). Znatno je veći broj posuda korišćenih u svakodnevnom životu, a iz ovog mnoštva izdvojen je lonac lučno razgrnutog oboda (sl. 7/9), nađen u jami 3, koji je po profilaciji i tehnološkim svojstvima (sitnozrna peskovita glina pečena u sivim tonovima) veoma sličan brojnim primercima iz Singidunuma, nalaženim u horizontima datovanim od II do sredine III veka, ali je znatno većih dimenzija. Pažnju zaslužuju i cele posude koje potiču sa

¹⁷ Doppelfeld 1966, 120, 126.

¹⁸ Topál 1995, 102–103, Abb. 1–5; Vikić-Belančić 1971, 91, T. 5/4.

Sl. 10. Antički horizont 2: keramički žišci (R: 2:3)

poda jedne od prostorija kuće 1. Pored poklopca tipa VIII/4, koji je veoma sličan primerku nadenom u starijem horizontu, to su i dve zdele, lonac i pitos (sl. 7/3, 4, 8, 10). Zdele su radene od iste, takozvane kaolinske gline, ali za razliku od zdele sa dve manje drške, koje su brojne u Singidunumu i Viminacijumu, a ima ih u Dijani,¹⁹ plitke zdele-činije su izuzetno retke. Jedine paralele za primerak iz kuće 1 nalazimo u Viminacijumu, gde je pored malobrojnih primeraka sličnih veličina, datovanih u II vek, nadena i jedna znatno većih dimenzija. Oblici plitke zdele i pitosa karakteristični su za II vek, dok su ostale navedene forme, sa manjim promenama u profilaciji, izrađivane u dugom vremenskom periodu, od II do IV veka.

Posle keramičkih posuda, najzastupljeniju vrstu nalaza čine lampe, koje se javljaju sa oko trideset primeraka. Jedinstven je, ne samo u Singidunumu već i šire, mrko-maslinasto gledosan žižak od dobro pre-

čišćene crveno pečene gline (Munsell 2,5YR5/8), naden u kući 2, u negativu zida pravca SI-JZ. Telo je kruškoliko sa kljunom u obliku zaobljene volute; između otvora na disku i kljuna je kružna perforacija manjih dimenzija (sl. 9). Dno je u obliku niske prstenasto profilisane stope, a spoj drške, koja nedostaje, sa telom je ojačan plastičnom nareckanom trakom. Uzor za ovaj oblik predstavljale su lampe radene od metala, najčešće bronze, te je uobičajeno da se primenjuje i tipologija koja važi za metalne žiške. S. Loeschcke ih je podelio na one sa kljunom u obliku volute, tip XV-XIX i one sa kruškolikim telom, tip XX i XXI. D. Iványi je ovu podelu nadogradila novim tipovima, te bi naš primerak prema njenoj podeli pripadao tipu XXXIV. Jedine analogije za ovaj oblik, raden od keramike, nalazimo na Viminacijumu,

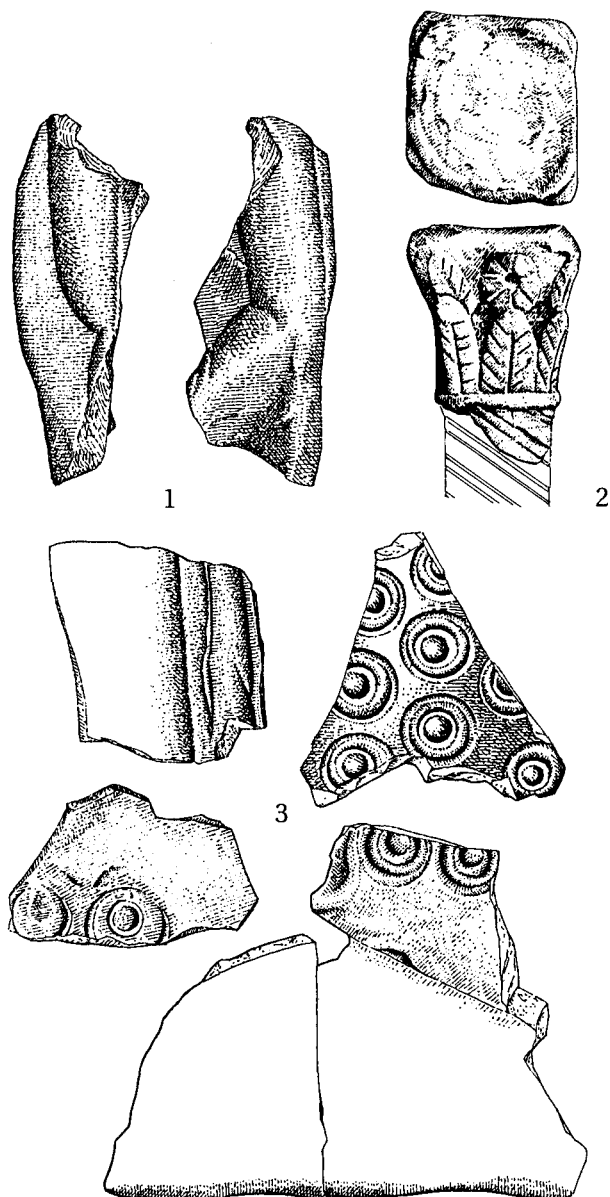
¹⁹ Jevremović 1987, T. 1, 1/11.

odakle potiče veći broj, uglavnom bojanih i firnisovanih žižaka, ali ni među njima nema onih sa gledosanom površinom. Svi imaju listoliko profilisanu dršku i datovani su u period kraja I do kraja II veka.²⁰

Karakterističan je i žižak u obliku zdelice, kome nedostaju drška i izlivenik (sl. 10/1). Mada nema paralela za njegov oblik, izvesno je da pripada lokalnoj produkciji, a sudeći prema vrsti i boji gline, verovatno je proizvod nekog od singidunumskih majstora.

Među ostalim svetiljkama je najviše, oko dvadeset, onih koji pripadaju tipu »firma lampe« (Loeschcke VIII, Iványi VII) (sl. 10/3–9), tri žiška predstavljaju lampe sa volutama (Loeschcke I, Iványi I) (sl. 10/2), dok su ostale sačuvane u malim delovima na osnovu kojih je teško odrediti oblik. Za većinu naših primeraka imena majstora su ostala nepoznata, bilo zbog toga što su sačuvani samo gornji delovi, ili su pečati bili oštećeni ili nedovoljno jasni. Svega četiri žiška »firma lampe« imala su čitljive oznake – *FORTIS*, *FRONTO*, *NERI* i *VIBIVS*. *Fortis* je ime koje se najčešće sreće na lampama iz Singidunuma, ali i sa čitave teritorije Carstva. U Singidunumu su do sada nađena dva pečata sa imenom *Fronto*,²¹ majstora koji je poznat i sa drugih lokaliteta Mezije i drugih provincija,²² dok se *NE(RI)* pored nekoliko iz Singidunuma i znatno brojnijih iz Viminacijuma,²³ retko sreće u istočnim provincijama, odnosno poznato je svega nekoliko primeraka iz Apuluma.²⁴ Žižak iz jame 3 sa imenom *Vibius*, za sada je jedini u Singidunumu. Proizvodi ovog majstora, koji je, kao i prethodna tri, bio poreklom iz severne Italije, javljaju se i u Viminacijumu, ima ih u Dakiji i Donjoj Meziji,²⁵ ali su sudeći po broju nalaza bili popularniji u zapadnim provincijama.²⁶

Od pečene gline su, pored posuda i lampi, bile radene i terakote, kao i teg prevučen beličastim premazom u čijem su središtu ostaci metala – gvožđa (?). Terakota od crvenkaste gline sa očuvanim manjim delom stuba i kapitelom (sl. 11/2) čija je površina bila crveno bojena, predstavlja retkost. Analogiju nalazimo na lokalitetu *Ampelum* u Dakiji,²⁷ odakle potiče primerak sa sličnom stilizacijom kapitela, ali drugačijim tehnološkim karakteristikama – sivo pečena maslinasto gledosana glina. Za žensku figuru od dobro prečišćene crveno pečene gline, od koje je sačuvan deo torza sa levom rukom savijenom u laktu (sl. 11/1), možemo pretpostaviti da je predstavljala stojeću figuru Venere. Oblik terakote od fino prečišćene žučkastobeličaste gline, neujednačeno oranž bojene i dekorisane koncentričnim kru-

Sl. 11. Antički horizont 2: terakote (R: 2:3)

govima, ostao je nedefinisan (sl. 11/3). Delovi terakote radene od gline iste strukture, boje i načina

²⁰ Korać 1995, 204–207, kat. br. 2296.

²¹ Krunić 1988, 22, T. V/27; Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, sl. 47/9.

²² Korać 1995, 242; Vikić-Belančić 1975, pr. III/10, 11; Iványi 1935, T. XCI/49–60.

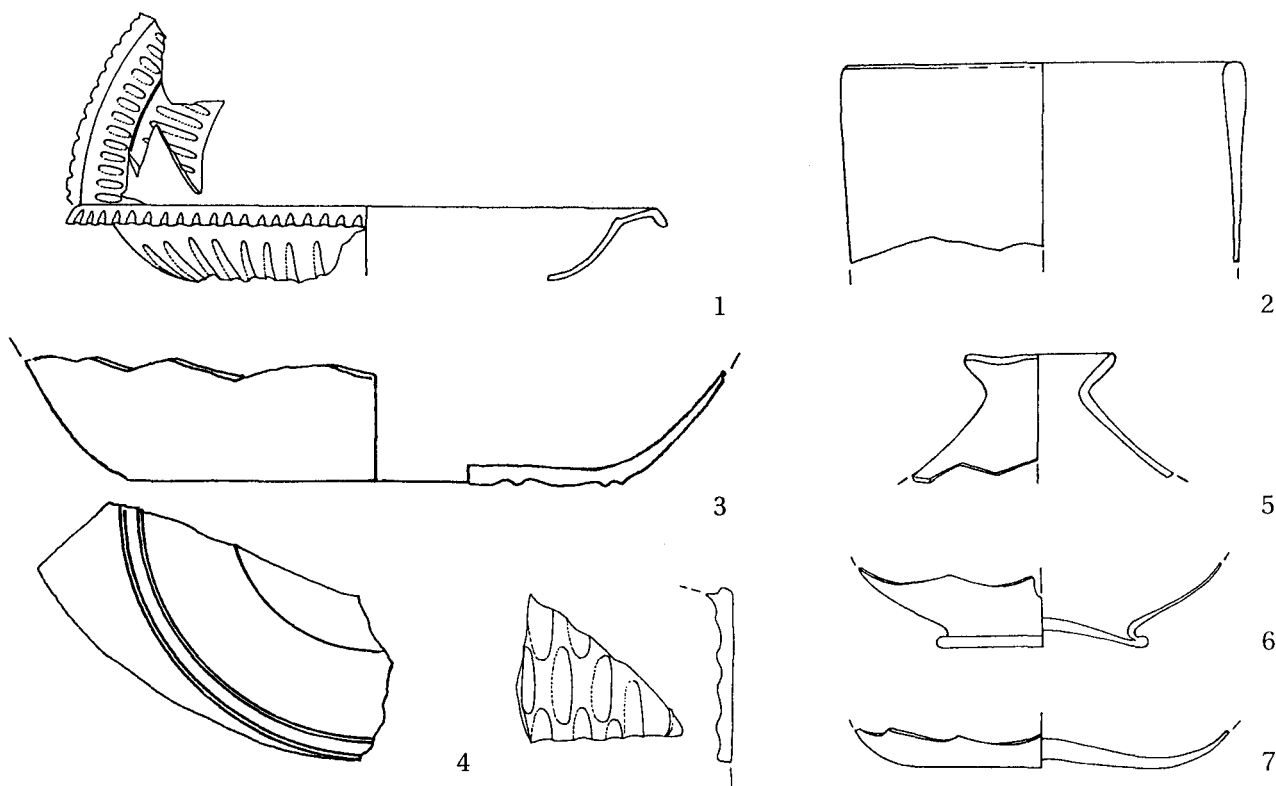
²³ Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, sl. 47/10; Korać 1995, 247.

²⁴ Baluža 1961, 210–211.

²⁵ Korać 1995, 257; Baluža 1961, 216; Čičikova 1974, 160.

²⁶ Lamboglia 1940, 14; Buchi 1975, 175–177; Bailey 1980, Q 1168; Ravagnan 1983, 86.

²⁷ Bolindet 1995, Fig. 4, Pl. IV/4.

Sl. 12. Antički horizont 2: posude od stakla (R: 2:3)

ukrašavanja, nađeni su u Viminacijumu, u zatvorenoj celini datovanoj u II vek, ali se ni u ovom slučaju nije mogao odrediti njen oblik.²⁸

Posude od stakla se javljaju u približno istom broju kao i svetiljke, ali je zbog znatne usitnjenosti malo onih kojima je bilo moguće odrediti oblik. Zdela-tanjir od beličastog stakla rađena je tehnikom duvanja u kalup i ukrašena brušenim ornamentom u obliku elipsi (sl. 12/1). Istom tipu, ali drugoj posudi pripada i manji deo dna, takođe ukrašen tehnikom brušenja. Analogije za ovaj oblik nalazimo u Karanisu,²⁹ a istu profilaciju oboda i način ukrašavanja imamo na zdeli iz Čezave.³⁰ Tehnikom brušenja izvedene su i pravilno rasporedene vertikalne elipse na posudi nedefinisanog oblika od mlečno-belog stakla (sl. 12/4). Za levkasto profilisan obod, od plavičastozelenog stakla (sl. 12/5), na osnovu sličnih, ali znatno starijih primeraka iz Panonije,³¹ možemo pretpostaviti da je deo posude prizmatičnog recipijenta, koja je korišćena za držanje parfema. Čaše prstenasto zadebljanog oboda i cilindričnog recipijenta od svetlozelenog i bezbojnog stakla (sl. 12/2), slične su peharima iz Gornje Mezije i Panonije, gde su hronološki opredeljene u period II–III veka.³² Među fragmentima su prepoznatljiviji i delovi prizmatičnih boca, od kojih je jedna, manjih di-

menzija, imala dno ukrašeno koncentričnim krugovima, zatim teglica razgrnutog oboda izrađena tehnikom slobodnog duvanja od beličastozelenog stakla, koja je slična onoj nađenoj na prostoru Knez Mihailove ulice,³³ kao i maloj posudi loptastog trbuha sa lokaliteta Nida–Hedernhajm, koja je opredeljena u drugu polovinu II veka.³⁴ Delovi talasasto izvučene drške od svetlozelenog stakla, najverovatnije su deo zdele ili tanjira, čiji je oblik nastao po uzoru na posude od tera sigilate Drag. 39. Ova forma se javlja u različitim tehnologijama izrade od metala, stakla i keramike.³⁵ Široko razgrnut obod i jedno dno, od istog tankog stakla svetloplave boje, nađeni u jami 3, možda pripadaju zdeli sa zaobljenim trbuhom i prstenasto profilisanim dnom, tip

²⁸ Podaci o keramici iz Viminacijuma dobijeni su u toku obrade materijala sa ovog lokaliteta.

²⁹ Harden 1936, Pl. XII/166.

³⁰ Ružić 1994, T. XXIV/9.

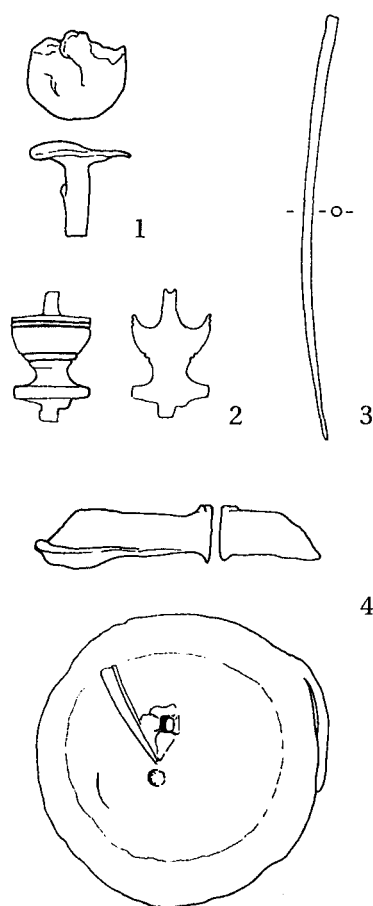
³¹ Barkóczy 1988, 110, T. XVI/185, 186.

³² Ružić 1994, 43, T. XXX/4–10; Barkóczy 1988, 70, T. VI/59–62.

³³ Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, sl. 52/20.

³⁴ Welker 1974, 121–122, T. 17/277–299.

³⁵ Hilgers 1969, 65–66; Doppelfeld 1966, Taf. 87.

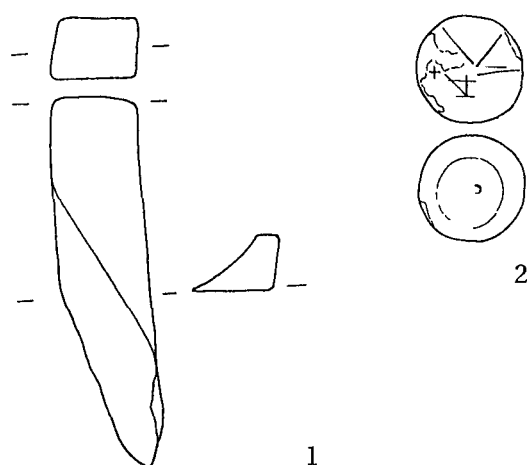
Sl. 13. Antički horizont 2: nalazi od metala (R: 2:3)

Isings 42. Naden je, takode, i veći broj prstenasto profilisanih i konkavnih dna (sl. 12/3, 6, 7), kao i jedno manje kvadratno, po sredini blago uvučeno, dno od plavičastog stakla, koje je najverovatnije pripadalo posudi cilindričnog recipijenta sa plićim ili dubljim udubljenjima na trбуhu.³⁶

Osim staklenih posuda, iz ovog horizonta potiču i delovi ravnog, tankog prozorskog stakla, iste, svetloplave boje, nadeni u jami 7.

Nalaze od metala, pored bronzane igle (sl. 13/3) i zakivka (sl. 13/1), čine predmeti kojima je na osnovu sačuvanih delova teško odrediti funkciju – ukrasna glava zakivka od bronzе (sl. 13/2) identična onoj iz Intercise,³⁷ jedno olovno postolje za figurinu (?) kružnog oblika (sl. 13/4), aplikacija od bronzanog lima, jedna široka bronzana traka kao i nekoliko predmeta nedefinisanog oblika.

Sa po jednim nalazom predstavljeni su i predmeti od kosti i kamena. To je brus od sivkastog peščara (sl. 14/1) i žeton kružnog oblika na čijoj je jednoj strani u središtu manje udubljenje, dok su na drugoj urezi (sl. 14/2).

Sl. 14. Antički horizont 2: nalazi od kamena i kosti (R: 2:3)

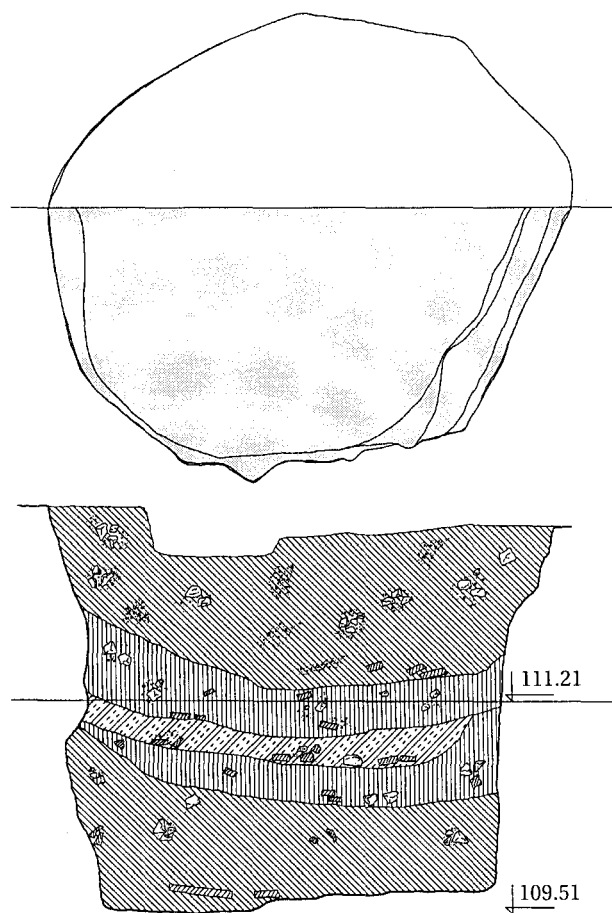
Antički horizont 2 obeležavaju, kako je u ranijem tekstu izloženo, sa jedne strane arhitektonski ostaci – prizemni delovi drvenih kuća, a sa druge pokretni arheološki nalazi, čije je datovanje u okvirima druge polovine II veka. Istovetnost materijala iz svih celina ovog horizonta od presudne je važnosti za tumačenje karaktera slojeva, a time posredno i za datovanje kuća. Zbog toga smatramo da rezultati analiza stratigrafije i materijala nedvosmisleno upućuju na zaključak da je u pitanju nivo koji u hronološkom pogledu označava vreme rušenja kuća i nivelacije terena u drugoj polovini II veka.

ANTIČKI HORIZONT 3

Tragovi ovog horizonta konstatovani su na gotovo čitavoj površini iskopa, u vidu kulturnog sloja koji se obrazovao u južnom uglu neposredno nad zdravicom, a u jugozapadnom i severoistočnom delu nad ruševinama kuća. Najznačajniji element stratigrafije predstavlja, svakako, otpadna jama u južnom uglu, koja je zbog velikih dimenzija i dubine označena kao ukop 1. Uočena je u nivou drugog sloja, na koti 112,68 m, što ne predstavlja nivo ukopavanja, budući da je sadržaj identičan onome iz jame otkriven i prilikom kopanja sloja iznad i oko njenih ivica. Izvesnim se čini da je deo ukopa uništen mehanizacijom u toku radova na raščišćavanju terena, neposredno pred početak arheoloških

³⁶ Simon-Hiernard 2000, Cat. No. 313.

³⁷ Intercisa 1954, sl. XXV/5.

- svetlomrka zemlja sa malterom i šutom
- svetlomrka zemlja sa šutom
- mrka zemlja sa šutom
- mrka zemlja sa glinom (žutim lesom)

Sl. 15. Ukop 1: osnova sa presekom i profilom slojeva (crtala O. Milić)

iskopavanja, a verovatno i ranije, prilikom izgradnje recentnih objekata ili, možda, austrijskom nivelacijom u prvoj polovini XVIII veka.

Jama-ukop 1 je ukopana u žuti les do dubine od preko 3 m, budući da je dno na koti 109,52 m. Zasišana je materijalom u dužem vremenskom razdoblju, o čemu svedoči pet kulturnih slojeva u ispuni (sl. 15), kao i veliki broj primeraka novca koji pripadaju kovanjima od carice Julije Domne do cara Dioklecijana (kat. br. 10–38). S obzirom da su delovi istih posuda nalaženi na različitim dubinama, keramički materijal i ostali pokretni nalazi tretirani su kao jedinstvena celina. Najveći intenzitet zasišanja bio je, sudeći prema numizmatičkom i kera-

mičkom materijalu, u toku sedme i osme decenije III veka. Pored zemlje različite boje i sastava, u ispuni jame nalaženi su delovi opeka, zatim leptiraste i heksagonalne podne pločice, kao i ulomci keramičkih i staklenih posuda, metalni i koštani predmeti.

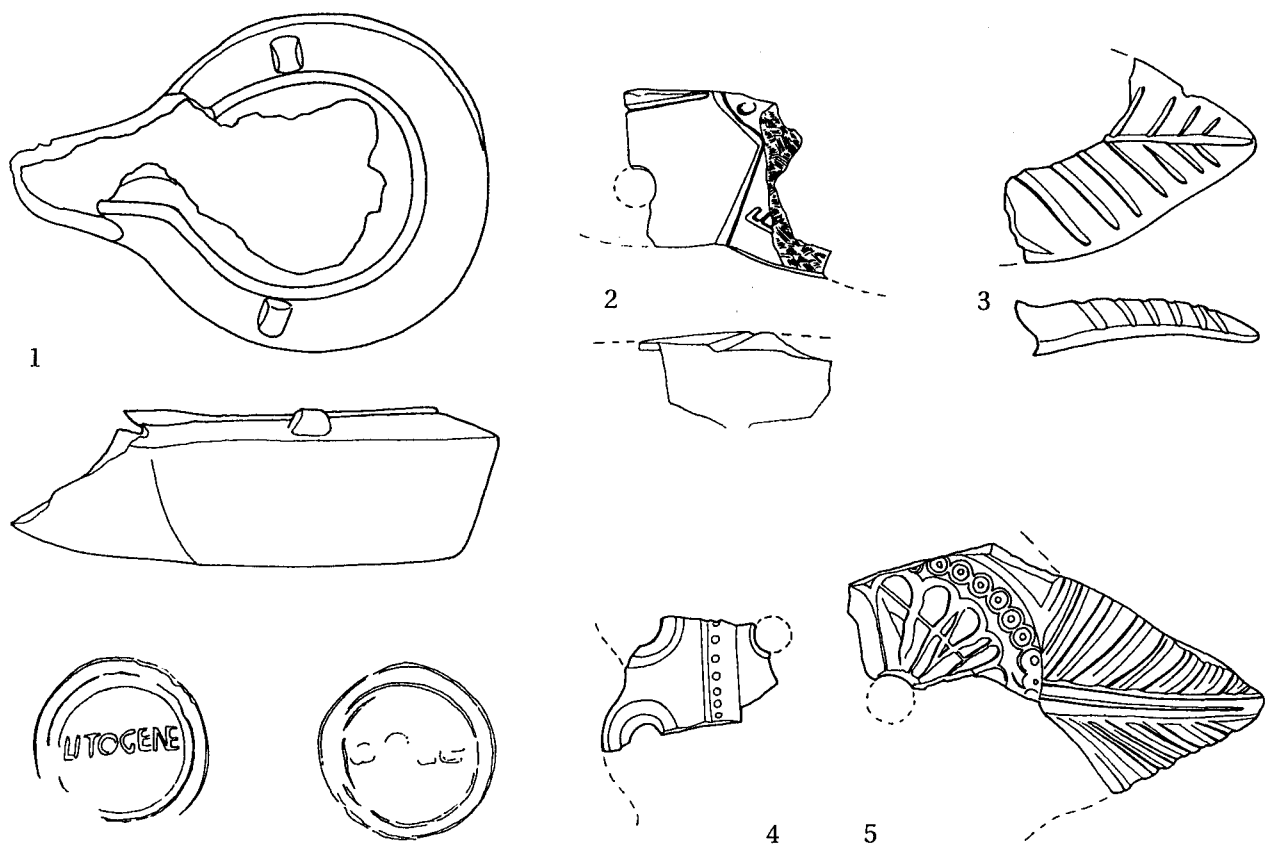
U odnosu na starije, ovaj horizont je sadržao znatno veću količinu keramičkog materijala (oko 2500 fragmenata), ali je broj posuda koje je moguće tipološki odrediti bio manji (oko 80). Mnogi oblici su bili zastupljeni i u starijem horizontu, a radi se o formama karakterističnim za provincijsku proizvodnju II i III veka koje, sa manjim promenama u profilaciji i tehnologiji izrade, traju kroz duži vremenski period (I/3, I/4, I/28, 40, I/109, II/9, II/10, II/27, II/31, II/39, II/49, II/52, II/65, III/8, III/12, III/14, III/22, III/25, III/51, III/52, V/2, VI/6, VIII/2, VIII/4, VIII/10, IX/24, X/1, X/3). U većem broju, ali sa manjim izborom oblika, zastupljene su posude koje su u Singidunumu uobičajene u kasnoantičkom periodu (I/1, I/25, I/43, I/48, II/1, II/3, II/4, II/6, III/6, VIII/2, VIII/18). Mada su konstatovani brojni ulomci krčaga, zbog njihove znatne usitjenosti nije ih bilo moguće tipološki odrediti.

Lampe se javljaju sa preko petnaest primeraka. Deset pripada tipu »firma lampe« (tip *Loeschcke* VIII, *Iványi* VII), ali je od dva sačuvana pečata samo jedan bilo moguće pročitati – *LITOGENE* (*N i E* u ligaturi) (sl. 16/1). Iz Gornje Mezije je poznato još oko deset primeraka sa istim imenom, otkrivenih u Viminacijumu.³⁸ Imajući u vidu činjenicu da žižaka sa ovim pečatom nema u Dakiji i Donjoj Meziji, a da su u Panoniji nalaženi u velikom broju,³⁹ možemo zaključiti da je teritorija Gornje Mezije predstavljala granično područje za proizvode ovog majstora. Od ostalih primeraka se, na osnovu manjih delova koji su sačuvani, za tri može pretpostaviti da pripadaju istom tipu (*Loeschcke* VIII, *Iványi* VII), od kojih je jedan, prema načinu završetka kljuna, opredeljen u *Loeschcke* – ovu varijantu R (sl. 16/2, 3, 5). Za žižak pravougaonog recipijenta sa više plamenika je, na osnovu sačuvanog dela, bilo nemoguće odrediti izvorni oblik (sl. 16/4).

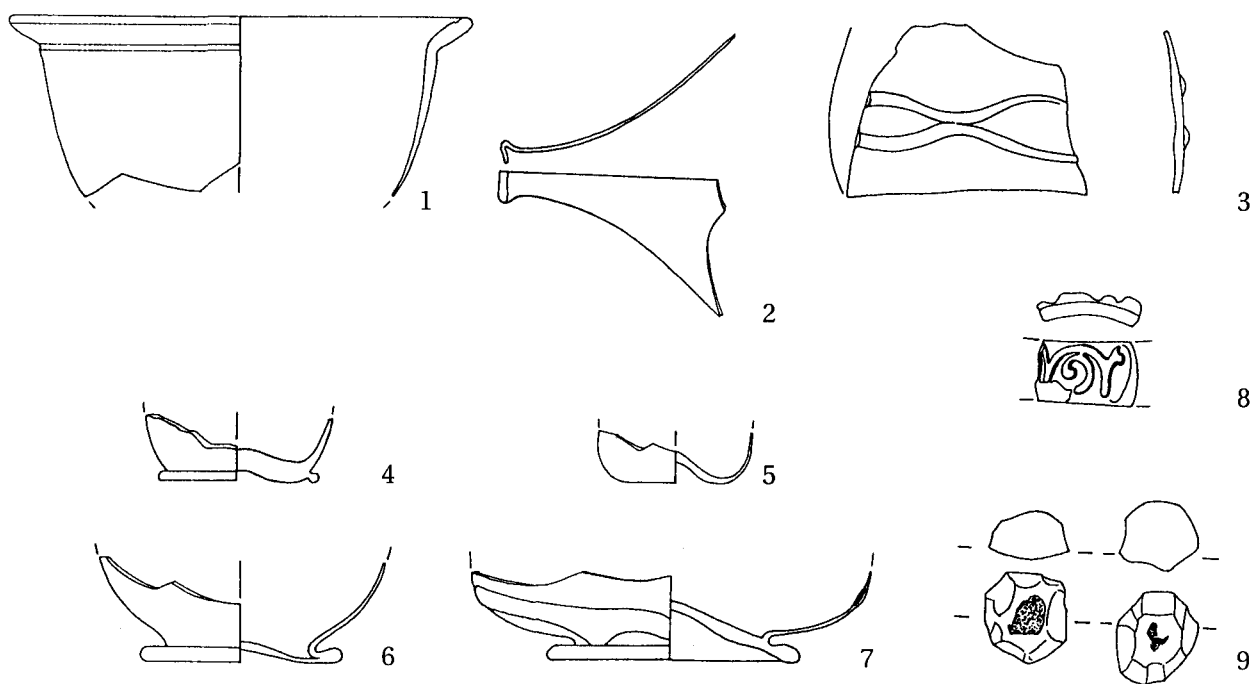
Među staklenim posudama su retke one čiji su oblik, odnosno funkcija mogli da se definišu. Jedna predstavlja čašu sa plastično izvedenim ornamentom u obliku horizontalno postavljenih elipsi, izradenu tehnikom slobodnog duvanja od svetlozelenog

³⁸ Korać 1995, 245.

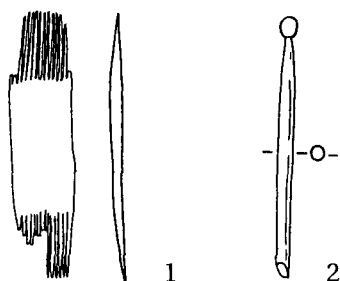
³⁹ Iványi 1935, T. XCII/25–40.

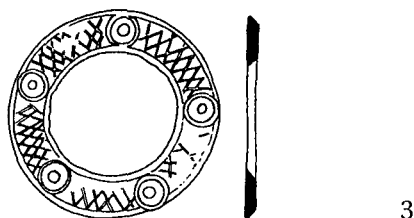
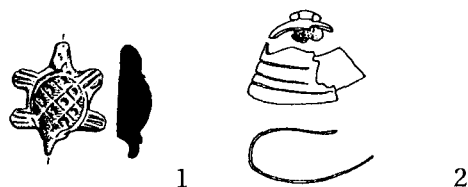
Sl. 16. Antički horizont 3: keramički žišci (R: 2:3)

Sl. 17. Antički horizont 3: posude i predmeti od stakla (R: 2:3)

Sl. 18. Antički horizont 3: koštani nalazi (R: 2:3)

Sl. 19. Antički horizont 3: nalazi od metala (R: 2:3)

stakla (sl. 17/3). Direktna analogija za ovu posudu nalazimo takođe u Singidunumu, na području Ulice kneza Mihaila, a po načinu ukrašavanja veoma je slična i jednoj zdeli iz Brigecija, datovanoj u drugu polovinu III veka.⁴⁰ Druga je dublja zdelica sa razgrnuti obodom, izrađena tehnikom slobodnog duvanja od mlečnobelog stakla (sl. 17/1). Najbliže paralele nalazimo sa zdelom iz Čezave, datovanoj u III vek.⁴¹ Gutus, od koga je sačuvan samo manji deo tela i sisaljka, čiji je kraj prstenasto zadebljan, takođe je izrađen tehnikom slobodnog duvanja, od stakla beličastozelene boje (sl. 17/2). Ova vrsta posuda, čija namena nije sa sigurnošću utvrđena, a pretpostavlja se da je imala funkciju dečijih sisaljki ili da je korišćena u medicinske i farmaceutske svrhe, ne predstavlja čestu formu među materijalom od stakla. Javlja se u više oblika, ali su za teritoriju Gornje

Mezije karakteristični gutusi ovoidnog tela, koji se međusobno razlikuju u profilaciji oboda i dna, kao i mesta na kome se nalazi sisaljka – pri dnu posude, u sredini ili u njenom gornjem delu.⁴² Možemo samo pretpostaviti da i naš primerak pripada istom tipu – ovoidnog recipijenta, ali na osnovu sačuvanog dela ne možemo govoriti o njegovom preciznijem obliku. Od ostalih posuda su sačuvani samo delovi dna – prstenasto profilisana, konkavna, ravna zadebljane zaobljene ivice (17/4–7).

Pored posuda nađene su dve poliedarske perle (?) većih dimenzija od plavičastozelenog stakla (17/9), kao i narukvica od staklene paste tamnoplave boje, ukrašena spiralama i floralnim motivima (sl. 17/8).

Koštane nalaze čini deo dvorednog češlja (sl. 18/1) i jedna igla sa izduženom cilindričnom glavom nepravilnog oblika (sl. 18/2). Veliki broj igala ovog tipa otkriven je u kasnoantičkom naseobinskom horizontu u Ulici kneza Mihaila, a brojne su i na drugim lokalitetima Gornje Mezije.⁴³

Najzanimljiviji nalaz raden od metala predstavlja puno liven bronzani privezak u obliku kornjače (sl. 19/1).⁴⁴ Privesci, odnosno amuleti, u obliku različitih životinja ne predstavljaju retkost, što govori o popularnosti njihovog nošenja tokom antike.⁴⁵ Zanimljivi su i: kružni okvir za ogledalo od olova, ukrašen mrežastom trakom i koncentričnim krugovima (sl. 19/3), veoma sličan okvirima iz Intercise i Štrbinaca,⁴⁶ zatim praporac od bronzne (sl. 19/2) i jedan gvozdeni nož većih dimenzija (sl. 19/4). Ostale nalaze čine gvozdeni klinovi i bronzane trake.

ANTIČKI HORIZONT 4

Najmladi naseobinski nivo iz razdoblja antike ostao je najslabije sačuvan na ovoj lokaciji. Pripada mu samo jedna delimično istražena jama (jama 5), čiji je veći deo uništen ukopavanjem recentnog zida i septičke jame. Polukružni ukop dimenzija 2,20

⁴⁰ Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, sl. 52/1; Barkóczy 1988, 62, T. III/35.

⁴¹ Ružić 1994, 37, T. XXV/4.

⁴² Ružić 1994, 53.

⁴³ Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, sl. 59/13; Petković 1995, 30, T. XII/1–6, 11–12.

⁴⁴ Antička bronza Singidunuma 1997, kat. br. 69.

⁴⁵ Antička bronza Singidunuma 1997, kat. br. 90, 92, 93.

⁴⁶ Intercisa II 1957, T. LXXIV/3.; Raunig 1979–80, T. IV/9.

Sl. 20. Antički horizont 4: 1. ogledalo od bronzne (R: 2:3);
2. keramička posuda (R: 1:4)

× 0,60 m, predstavlja segment ovalne jame, čija je širina iznosila približno između 1,60 i 1,80 m. Ispunu je činila tamnomrka zemlja rastresitog sastava, u kojoj je bilo veoma malo nalaza. U jami je, međutim, otkriven primerak bronzanog novca IV veka (kat. br. 48), kao i nekoliko ulomaka keramičkih posuda karakterističnih za isto razdoblje, što je omogućilo da se izvrši precizno datovanje ove celine, odnosno čitavog naseobinskog horizonta.

Pored malobrojnih fragmenata keramike, među kojima je mogla da se odredi samo gledosana zdela forme tarionika (sl. 20/2), nađeni su dosta usitnjeni fragmenti staklenih posuda bez bližeg tipološkog određenja, kao i deo ogledala od bronzne, čiji je ivica ukrašena manjim kružnim perforacijama (sl. 20/1).

HORIZONT TURSKO-AUSTRIJSKE OKUPACIJE

Tragovi kulturnog sloja iz vremena tursko-austrijske okupacije utvrđeni su na čitavom prostoru koji je bio obuhvaćen istraživanjima. Oni leže nad ostacima slojeva antičkog horizonta, a javljali su se u vidu sloja mrke zemlje, koji je bio intenzivniji na prostorima kvadrata B/2 i B, C/4. Sadržaj sloja čine srazmerno brojni pokretni arheološki nalazi, pretežno delovi keramičkih posuda, pored kojih se javlja i par staklenih boca, kao i dva novčića: aspra sultana Sulejmana II iz 1687–1691. godine (kat. br. 51) i srebrni novac cara Leopolda iz 1696. godine (kat. br. 50), na osnovu kojih je ustanovljena donja hronološka granica ovog kulturnog horizonta.

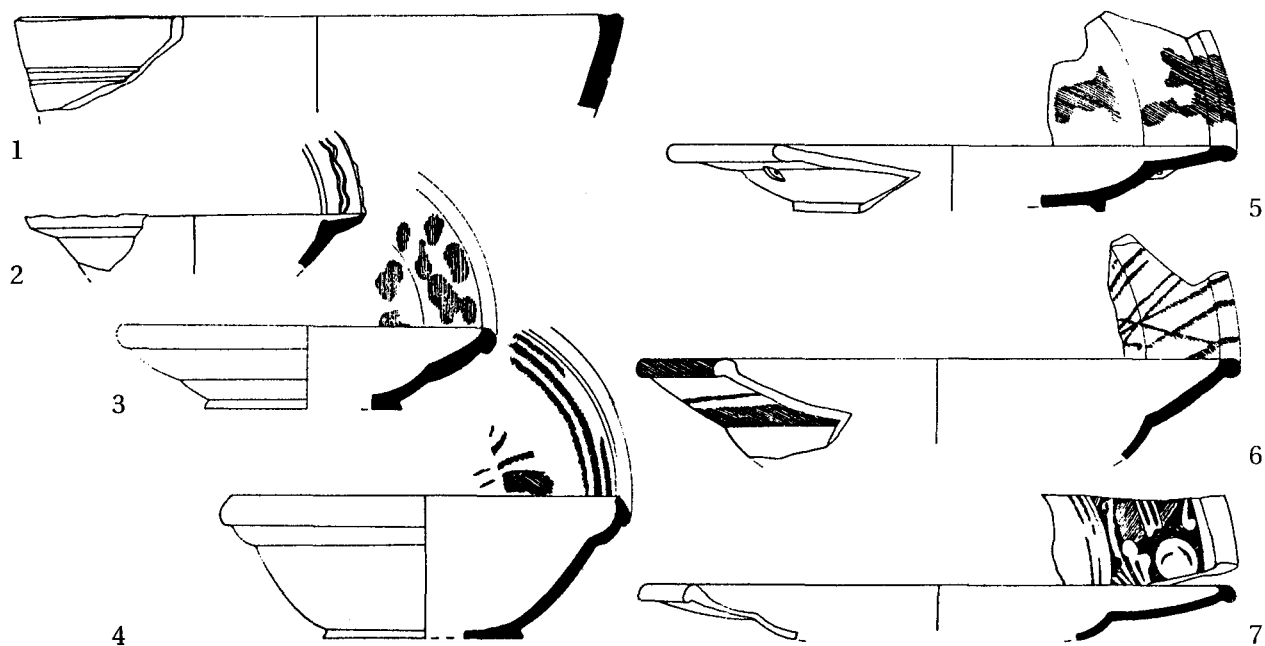
Otkriveni keramički materijal veoma dobro ilustruje epohu u kojoj je nastao i pored činjenice da je u tipološkom pogledu dosta ujednačen. Ono što se prepoznaje kao različito u odnosu na celinu, jeste prisustvo dva lonca koji oblicima i tehnološkim osobinama pripadaju kasnosrednjovekovnoj produkciji. Za jedan od njih može se reći da predsta-

vlja standard srednjoevropske keramičke produkcije u grupi kuhinjskih posuda, osim po obliku i po načinu izrade (sl. 22/5). Raden je od gline pomešane sa sitnozrnim ili krupnozrnim peskom, svetlije sive boje pečenja. Veći broj ovakvih lonaca otkriven je na Beogradskoj tvrđavi, u celinama datovanim u razdoblje od sredine XV do prvih decenija XVI stoleća.⁴⁷ Drugi lonac ima široko otvoren recipijent, sa masivnim obodom izvijene ivice, a raden je od gline pomešane sa sitnozrnim peskom i grafitom (sl. 22/4). Ovi, tzv. grafitni lonci, predstavljaju import iz austrijskog Podunavlja, najverovatnije Beča, što je utvrđeno prema pečatima koji su utiskivani na obode, kao oznaka radionice i garancija kvaliteta. Hronološki okvir njihove izrade je u razdoblju od XIII do XVI veka, s tim što su najbrojnija pojava u zemljama srednje Evrope, kao i u Podunavlju, u drugoj polovini XV i prvim decenijama XVI veka.⁴⁸ Mada ova dva lonca predstavljaju nestratificirane nalaze, i uprkos činjenici da kulturni sloj iz razdoblja XV veka nije konstatovan na terenu prilikom iskopavanja, oni posredno upućuju na postojanje naseobinskog sloja iz razdoblja poznog srednjeg veka na ovom prostoru.

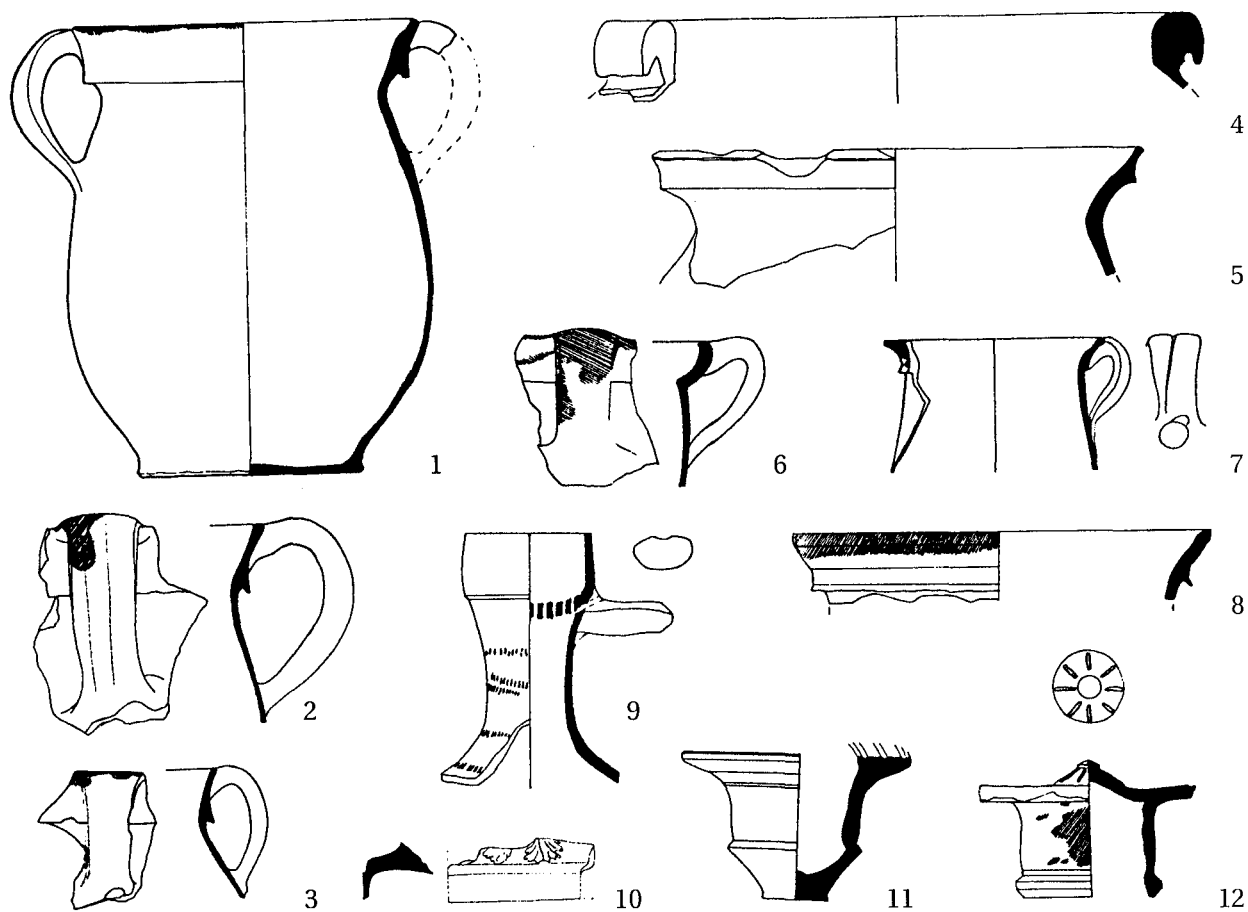
Ostatak materijala iz sloja, kao što je ranije pomenuto, pruža veoma dobar pregled oblika posuda koje se smatraju karakterističnim za produkciju iz kraja XVII i prve polovine XVIII veka. Tako je među ulomcima najviše ukrasnih činija, dubljeg i plićeg recipijenta, koje se javljaju u dve fature: od prečišćene gline sa sitnim grumenima iste vrste i od gline pomešane sa sitnozrnim peskom, dok je boja pečenja beložučkasta ili sasvim svetlooker sa bleđim crvenkastim tonom (sl. 21/3–7). Unutrašnja površina svih činija bogato je ukrašena floralnim i geometrijskim motivima, slikanim mrkom, zelenom, oker i crvenkastomrkom bojom. Pored pomenutog, javlja se i slikanje zelenim pigmentom, tehnikom prskanja, što je izvedeno debljom četki-
com. Primenom ove tehnike na površini su nastajale fleke različitih veličina, a boja se mestimično i slivala niz zidove suda. Osobenost činija, pretežno plićih, predstavlja i mala ušica za kačenje, aplicirana sa spoljne strane, što upućuje i na njihovu dekorativnu funkciju u ambijentima kuća. Specifične po oblicima, ove posude pripadaju keramičkoj vrsti koja je poznata u literaturi pod nazivom *habanska*

⁴⁷ Bikić 1994, 75, sl. 28/1–5.

⁴⁸ Bikić 1994, 91–93, sl. 35.

Sl. 21. Tursko-austrijski horizont: keramičke posude (R: 1:4)

Sl. 22. Tursko-austrijski horizont: posude i tehnička keramika (R: 1:4)

(*anabaptistička*) keramika, čije se poreklo vezuje za radioničke centre u srednjoj Evropi, prevashodno u Moravskoj i Ugarskoj.⁴⁹ Hronološki okvir ove grnčarije je u razdoblju od druge polovine XVI do početka četvrte decenije XVIII veka, pri čemu nama teritorijalno bliži stratificirani nalazi iz Budima, potiču iz kulturnih slojeva datovanih okvirno od sredine XVII do početka XVIII stoleća.⁵⁰ Na području Beograda, sudeći prema nalazima sa istraženih prostornih celina na Beogradskoj tvrđavi, habanskih činija nema u kulturnim slojevima pre početka XVIII veka.⁵¹

Druge otkrivene zdele znatno su usitnjenije, tako da se tek na osnovu pojedinih delova može pretpostaviti da je bilo nekoliko vrsta, rađenih od prečišćene gline, crvene boje pečenja. Pretežno su bile zeleno gledosane, sa širim ili užim vodoravnim obodom (sl. 21/2), dok su neke imale visoku šuplju stopu. Uočeni su i delovi kaolinskih zdela na tri nožice, koje su imale žučkastooker gledosanu unutrašnjost. Velike konične zdele (crepulje?), rađene od gline pomešane sa sitnozrnim peskom, crvenkastomrke boje pečenja, sasvim su sporadične (sl. 21/1). Pored uobičajenih keramičkih vrsta, u ovom materijalu zastupljene su zdelice od porcelana, specifične u tehnološkom i dekorativnom pogledu – oslikane kobaltplavim, tirkiznim i cinober pigmentima (sl. 23/3, 4). Slično habanskim činijama, proizvodi od porcelana u Beograd počinju da stižu tek pred kraj razdoblja prve turske uprave.

Ulomci koji pripadaju loncima u većoj meri su slični međusobno i predstavljaju, u stvari, varijante jednog tipa, čije se odlike mogu videti na jednom od njih koji je sačuvan gotovo u celosti (sl. 22/1). Zajedničke osobine posuda su širok trakast obod i vrećasti oblik recipijenta, kao i drške, dok su u pogledu veličine približno jednaki (sl. 22/1–3, 8). Zbog karakteristične profilacije oboda, ovi lonci često se označavaju kao *lonci sa kragom*. Jedan drugi lonac, sličan prethodno opisanim po profilaciji oboda, ima široko izduženo telo (sl. 22/7), dok je mali sud sa lučno oblikovanim obodom sasvim izuzetan i, za sada, bez analogija u susednim oblastima (sl. 22/6). Svi ovi lonci imaju tanke zidove i rađeni su u istoj tehnologiji: od kaolinske, žučkasto-bele gline, pomešane sa sitnozrnim peskom, sa unutrašnjom površinom koja je gledosana okeržuto, mrko ili zeleno. Najbrojnije zastupljeni lonci, sa trakastim obodom u vidu kragne, predstavljaju tip posude koji je nastao u razdoblju gotike u radionicama srednje Evrope, a koji u naše krajeve dospeva

neposredno nakon uspostavljanja ugarske uprave. Njihova razvojna linija dobro je poznata zahvaljujući radovima mađarskih i čeških istraživača, koji su uspostavili hronološki sled varijanti razvijenih iz polaznog oblika, nastalog na prelazu iz XIII u XIV vek.⁵² Tip posude koji se javlja u našem materijalu, prema obliku i tehnološkim osobinama predstavlja proizvod iz najmlađe etape, sa vidljivim spojem tradicionalne ugarske (srednjoevropske) i turske produkcije keramičkih posuda, koja već od XVI stoleća vrši uticaj iz neposrednog susedstva.⁵³ Najveći broj ovakvih lonaca ipak se javlja u razdoblju XVII–XVIII veka, prvo u Budimu, na početku naznačenog perioda, a potom i u Beogradu.⁵⁴ Razlike u odnosu na prelaznu varijantu istog tipa lonca iz kasnosrednjovekovnog razdoblja, koji je otkriven na ovoj lokaciji (sl. 22/5), ogledaju se u tanjem zidu suda najmlađih primeraka, kao i u obliku recipijenta koji ostaje vrećast, ali je obod duži i oštrije profilisan, trakast sa dubljim žljebom, gledosan je i ima dršku.

Od srazmerno malo ulomaka koji su mogli pripadati krčazima, samo je za jedan moguće, sa većom sigurnošću, pretpostaviti kakav je oblik u celosti imao, i to na osnovu ranije otkrivenih na prostorima Beogradske tvrđave. To je krčag okruglog otvora, sa rešetkom u funkciji filtera koji sprečava ulazak trunja u recipijent (sl. 22/9). Rame je, verovatno, bilo široko i imalo blag nagib prema telu elipsastog oblika, koje se sužavalo u donjem delu, prelazeći u srazmerno uzano dno. Drška kolenastog tipa

⁴⁹ Naziv keramičke vrste ustanovljen je prilikom istraživanja na području južne Moravske, u gradu Strahotinu (region Breclava), gde je potvrđeno najranije sedište i grnčarski centar anabaptista, čiji se boravak u Moravskoj datuje u period između 1526. i 1622. godine, kada je nakon konačne osude usledio njihov egzodus u Ugarsku. (Up.: Pajer 1990, 169.) Samo ime vrste je, najverovatnije, izvedeno iz nemačkog naziva otkrivenog objekta, u kojem je prepoznata *Haus-haben* (zajednička kuća), u skladu sa jednim vidom zajedničkog života koji su upražnjavale pojedine grupe anabaptista. (*Enciklopedija živih religija* 1992, 35.)

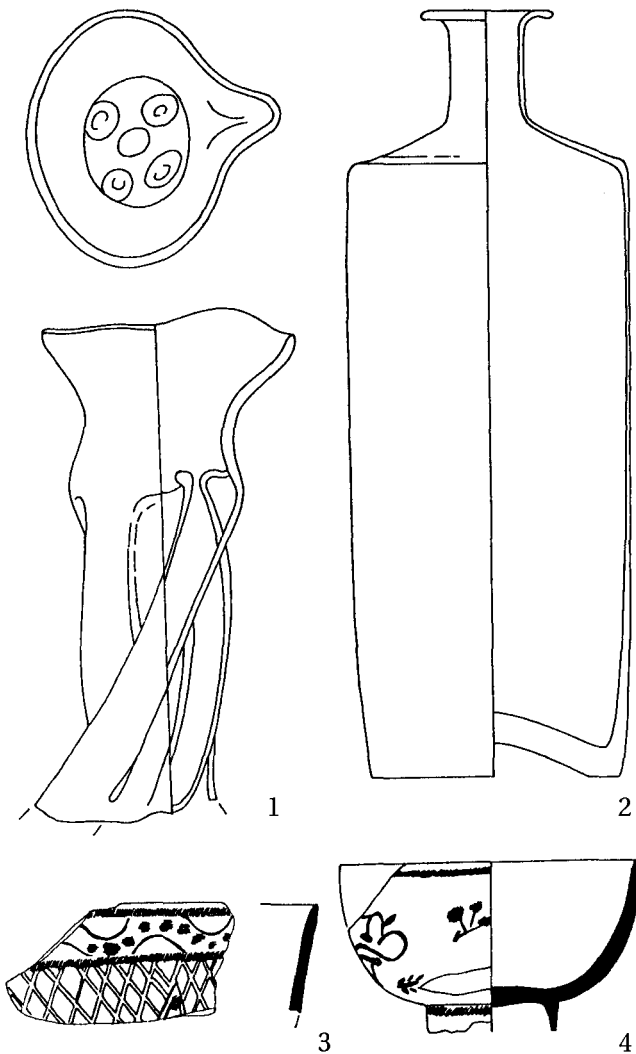
⁵⁰ Gerevich 1966, 24, fig. 12a/4, 12b/1; Gerelyes 1990, 276, 278–279, Abb. 5/1–3.

⁵¹ Podaci u vezi sa habanskom keramikom sa Beogradske tvrđave nalaze se u Arheološkom institutu, u Dokumentacionom centru Naučno-istraživačkog projekta za Beogradsku tvrđavu.

⁵² Gerevich 1971, Pl. XVII/46, 47; Gyürky, 1982, 197–198, Abb. 12/3, 16/3; Holl 1963, Abb. 66/5; Paradi, Holl 1984, 213, Taf. 4/2, 14; Nekuda, Reichertova 1968, Obr. 37/1–3; Radomersky, Richter 1974, Abb. 78/28, 87/46.

⁵³ Gerelyes 1990, 284, Abb. 6/1.

⁵⁴ Gerelyes 1990, 270, 284; Materijal iz Beograda je u pripremi za publikovanje: Bikić, Cerović 2002, tip II/6.

Sl. 23. Tursko-austrijski horizont: staklene posude i porcelan (R: 2:3)

polazila je ispod oboda i završavala se na ramenom delu. Krčag je raden od fino prečišćene gline, sive boje pečenja, sa tamnije sivim premazom metalnog odsjaja. Ukraš, vidljiv na vratu suda, izveden je točkicem–radlom, a može se pretpostaviti da je postojao, u vidu jednog ili dva niza, i oko najšireg dela trbuha. Za druge otkrivene ulomke istih osobina pretpostavlja se da su bili od sličnih krčaga ili, možda, bokala.

U keramičkom materijalu sa ovog lokaliteta zastupljeni su i pećnjaci. Dva oblika, istovremeno i vrste, pripadali su konstrukcijama, najverovatnije, dve zidane peći, ako bi se kao element za ovu pretpostavku uzele u obzir boje gleda: mrka na površini ploče cilindričnog (sl. 22/12) i zelena u unutrašnjosti koničnog pećnjaka (sl. 22/11). Treći pećnjak po obliku, mada je srazmerno mali deo sačuvan,

predstavlja vrstu koja je u konstrukciji činila završni deo – vrh peći. Osnova ovog pećnjaka je kvadratnog oblika, a iznad je višestruko profilisan element koji je povećavao dekorativnost peći (sl. 22/10). Ovakvi pećnjaci često su imali reljefne ukrase u nizu, floralne, kao kod našeg, ili figuralne, a često i grbove vlasteoskih porodica.⁵⁵

Pored grnčarije, među nalazima su zastupljene i staklene posude, koje reprezentuju dva tipa boce. Jedan od njih je boca od bleдозelenog stakla, sa vratom napravljenim od pet cevčica, tako što su četiri obavijene oko jedne središnje (sl. 23/1). Za ovaj tip boce na našem području ustalio se naziv *pjatogrla boca (staklo)*, mada su od srednjovekovnog vremena poznate kao *Kuttrolf* i *Angistara*.⁵⁶ U posudama sa ovako osobenim oblikom grla, kroz koje je tečnost sporo isticala ili kapala, držane su različite tečnosti: vino, voda, ulje, rakija; korišćene su, takođe, u apotekarstvu, kao sudovi za destilaciju ili kao urinali.⁵⁷ Kao jasno definisane, pjatogrla boce proizvod su poznosrednjovekovnog staklarstva XIV–XV stoleća.⁵⁸ U nekoliko vekova dugom trajanju ovog tipa, među elementima značajnim za uspostavljanje hronologije varijanti, relevantno je postojanje prstenastog ispupčenja na vrhu grla, na osnovu kojeg se naš primerak datuje okvirno u prvu polovinu XVIII stoleća.⁵⁹ Ovo nije usamljen nalaz na području Beograda, budući da su u toku ranijih istraživanja na prostoru Gornjeg grada Beogradske tvrđave otkriveni delovi od pet istih boca.⁶⁰ Uz srazmerno loš kvalitet stakla, broj od šest istih boca pronađenih u Beogradu pruža potvrdu mišljenju o njihovoj masovnoj proizvodnji, pogotovo ako se ima na umu podatak da je u popisu crkvene imovine manastira Vinče iz 1733. godine, naveden broj od dvadeset pjatogrljih stakala.⁶¹ Druga boca cilindričnog oblika sa kratkim vratom, radena od providnog stakla, predstavlja tip staklene posude koja je od početka XVIII do početka XX veka bila uobičajeni recipijent za držanje malih količina tečnosti u kućama ili preparata u apotekarstvu (sl. 23/2).

⁵⁵ Holl 1980; Feher 1957, T. XXII.

⁵⁶ Han 1975, 317–321.

⁵⁷ Han 1975, 323.

⁵⁸ Han 1975, 318–319, 324; Baumgartner, Krueger 1988, Kat. No. 384–389; Gyürky 1981, 45, T. XVII.

⁵⁹ Han 1975, 325.

⁶⁰ Han 1975, 317–318.

⁶¹ Han 1975, 324–325.

HORIZONT XIX–XX VEKA

Najmladi horizont na lokalitetu obrazovao se nad tragovima sloja iz prethodnog razdoblja, delom i neposredno nad ruševinama antičkih objekata. Njegovo postojanje obeležavaju zdanja čiji su zidovi ukopani u sve starije slojeve i zdravicu. Kulturni sloj koji bi se doveo u vezu sa recentnim zdanjima nije otkriven, što ne znači da ga nije i bilo. On je, po svoj prilici, uklonjen zajedno sa građevinskim šutom od srušenih zgrada, ali se hronološki okvir može odrediti na osnovu novca kneza Mihaela Obrenovića iz 1868. godine koji je naden na prostoru kvadrata C/4 (kat. br. 53).

Kao što je pomenuto, ovaj horizont se manifestuje gotovo u potpunosti arhitektonskim ostacima. Među njima se uočavaju dve različite tehnike gradnje zidova, što može ukazati na dva nivoa u predloženom hronološkom okviru. Starijem nivou, u tom slučaju, pripadali bi zidovi građeni od kamena srednje veličine vezanih blatom. Jedan od njih se pravcem pružanja poklapa sa pretpostavljenom trasom drvenog pregradnog zida između prostorija B i C antičke kuće 2. Istom, starijem nivou pripadaju i dve jame (jama 1 i jama 2), od kojih je jedna oštećena ukopavanjem podzemne prostorije mlađeg objekta. Zidovi vezani blatom, kao ostaci dvorišne zgrade, negirani su u mlađem nivou izgradnjom zdanja, krajem XIX ili na početku XX veka, pri čemu su dve prostorije bile duboko ukopane. Ovi zidovi bili su u temeljima građeni od opeka vezanih malterom. Gabarit zgrada i izgled prostora unutar ovog placa dokumentovani su u celini kao svedočanstvo o graditeljskom nasleđu XIX stoleća.⁶² Gotovo u središtu iskopa nalazila se veća septička jama sa ivicama ozidanim kamenom, koja je oštetila jedan od zidova recentnog objekta i većim delom uništila kasnoantičku jamu 5.

ZAKLJUČAK

Pregledom kulturnih horizonata na lokalitetu Studentski trg br. 9, analizirano je nekoliko značajnih otkrića koja su, uklopljena u sliku dotadašnjih rezultata, u većoj meri osvetlila neka važna nerešena pitanja u vezi sa najranijom urbanom strukturom grada. Lociranjem mesta pojave slojeva antičkog horizonta, stiće se utisak o horizontalnoj stratigrafiji na lokalitetu, pre svega kada su u pitanju najstariji nivoi – antički horizonti 1 i 2. To se može objas-

niti zatečenim neravninama terena, ali i činjenicom da su ta dva horizonta izdvojena na osnovu njihovog međusobnog stratigrafskog odnosa, dok je hronologija u istim vremenskim okvirima, što je analiza pokretnih nalaza ubedljivo pokazala. Pored ovoga, objašnjenje bi trebalo potražiti delom i u antičkim nivelacijama koje su izvršene u razdoblju najintenzivnijeg života u civilnom naselju Singidunuma, a to je druga polovina III veka, čime su raniji tragovi uklonjeni ili razvučeni po okolnom terenu. Naime, ovde su jedino slojevi iz pomenutog vremena (antičkog horizonta 3) zabeleženi na čitavoj površini iskopa. Međutim, izneseni zaključak se samo delimično može prihvatiti kao sasvim pouzdan, s obzirom na znatnu razorenost kulturnih slojeva austrijskim nivelacijama.⁶³

Najznačajniji rezultati svakako se odnose na visok stepen istraženosti najstarije rimske arhitekture, u odnosu na sva ranija arheološka iskopavanja na području gradskog jezgra. Reč je o drvenoj gradnji, primenjivanoj u svim onim krajevima u kojima su drvo, trska i pruće kao građevinski materijal bili dostupni, kao što je to bilo u Singidunumu.⁶⁴ Skromno građene kuće otkrivene na Studentskom trgu br. 9 predstavljaju određeni, jasno definisani tip stambene celine, kod koje je unutrašnjost prilagođena klimatskim uslovima. Naime, uočava se da su prostorije posebne namene okrenute prema onoj strani koja je najviše izložena hladnom vetru, odnosno prema severoistoku; u kući 1 je na toj strani prostorija koja se direktno greje, a u kući 2 prostor sa namenom suve i hladne ostave.

Tehnika gradnje kuća karakteristična je za naznačeni tip arhitekture i, pri tom, identična jednoj celini, koja je ranije otkrivena na platou ispred zgrade Filozofskog fakulteta. Sve imaju identične promere drvenih greda, odnosno vertikalnih nosača pletera, približne debljine pleternih zidova, sa kamenjem kojim su fundirani u temelju.⁶⁵ Podovi su takođe identični, i to oni u vidu premaza razmućene gline, pri čemu postoji visinska razlika, budući da su podovi u kućama na Studentskom trgu za 0,75–0,98 m na višem nivou od poda u objektu na platou ispred Filozofskog fakulteta,⁶⁶ što dopunjuje

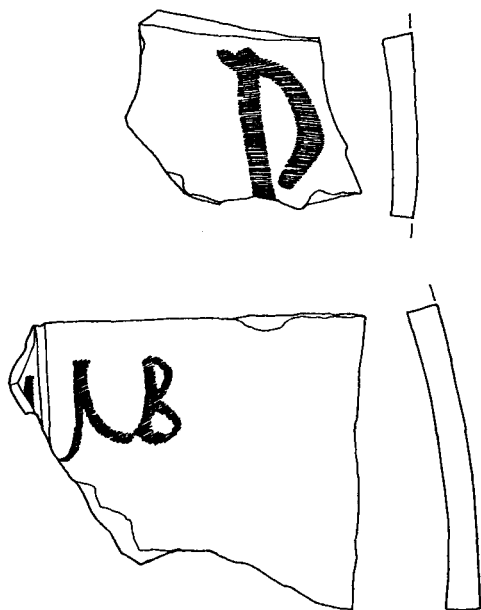
⁶² Vučenović 1975, 104–105, prilogi I–II.

⁶³ Popović 1997, 4–5.

⁶⁴ Jeremić 1985, 82–83.

⁶⁵ Bojović 1975, 11–20.

⁶⁶ Bojović 1975, 11–12, 14.

Sl. 24. Antički horizont 2: kurzivni natpisi na amforama (R: 2:3)

podatke o reljefu u vreme nastanka singidunumskog naselja. Istovetnost principa gradnje dopušta mogućnost da se vreme izgradnje drvenih kuća na našoj lokaciji preciznije odredi, odnosno, ovo smatramo ubedljivim za tvrdnju o istovremenoj gradnji bondručnih kuća, a to je prelaz I u II vek,⁶⁷ verovatnije prva polovina II veka. Pokretnih arheoloških nalaza, koji bi se eventualno paralelisali sa materijalom u objektu na platou ispred Filozofskog fakulteta (keramičkih posuda i žižaka),⁶⁸ na našem lokalitetu nije bilo, ali potvrdu o postojanju kulturnog sloja iz istog vremena pružaju nalazi novca koji pripadaju kovanjima careva Trajana i Hadrijana (kat. br. 1–4), kao i zdelica forme Drag. 35 italske provenijencije – jedini primerak rađen u tehnici tera sigilate sa ovog prostora. Pored novca i tera sigilata zdele, istom ovom razdoblju mogli bi pripadati i reljefno ukrašeni primerci jedne zdele i pehara iz radionice Viminacijum–Margum koji su nađeni u jami 8. Na osnovu nalaza ove vrste grnčarije u sigurno datovanim celinama, početak proizvodnje u pomenutom keramičkom centru vezuje se za drugu četvrtinu II veka,⁶⁹ tako da bi, u ovom slučaju, zdela i pehar predstavljali proizvode nastale u najranijem periodu aktivnosti ove radionice. Izneseo mišljenje vodilo bi dalje ka tome da se gradnja kuća sa konstrukcijom od pletera dovede u vezu sa naseobinskim horizontom koji je nastao u unutrašnjosti ranorimskog utvrđenja.⁷⁰ Njihova pozicija

u jugozapadnom delu, približno na sredini ove zemljano palisadne fortifikacije,⁷¹ kao i orijentacija unutar predloženog položaja bedema, nagoveštava poziciju uz jednu pretpostavljenu podužnu ulicu (možda stara *via cardo?*), prema kojoj su fasadama bile okrenute.

Još jedna od ranijih nepoznanica otkrićima na ovoj lokaciji je na početku rasvetljavanja. Reč je o gustini naseljenosti u unutrašnjosti prvobitnog vojnog logora. Naime, razmak između kuća od približno 5 metara i nepostojanje objekata na prostoru od 10–12 metara, smatramo dosta pouzdanim za mišljenje o slaboj gustini naseljenosti u ranom utvrđenju, što ipak ne bi trebalo, samo na osnovu ovih podataka, prihvatiti kao konačno.

Kulturni sloj koji se vezuje za celine kuća pripada razdoblju druge polovine II veka, kao što je pokazala analiza pokretnog materijala. Reč je o nalazima koji su činili sadržaj sloja sa komadima pletera iznad podova u kućama, zatim ispune ukopajame 7, kao i temeljnih rovova obimnih zidova objekata. Oni time ilustruju ne vreme izgradnje i stanovanja u kućama, već nivo iznad srušenih ostataka arhitekture. Ovaj antički horizont 2 bi se zbog toga mogao protumačiti kao nivelacija terena koja je negirala najraniji jasno definisan naseobinski nivo. Time bi se, kao jedina celina iz vremena građevinskih (nivelacionih) radova na ovom segmentu mogla izdvojiti samo jama 3, koja predstavlja otpadni prostor jednog ili više objekata smeštenih u blizini. Tim pre što je na lokaciji u Knez Mihailovoj ulici br. 46–48 otkriven kulturni sloj sa nalazima iz tog vremena.⁷² Sve napred izneseno u vezi sa vremenskim opredeljenjem antičkog horizonta 2 ima još jednu potvrdu. Ona se ogleda u velikoj sličnosti naših nalaza, pre svega repertoara keramičkih i staklenih posuda, i nalaza iz donjeg sloja ispune odbrambenog rova ranorimskog utvrđenja, koji je prema numizmatičkom materijalu datovan u razdoblje sredine i treće četvrtine II veka.⁷³

Pokretni arheološki nalazi iz antičkog horizonta 2 ne razlikuju se u većoj meri od onih iz starijeg.

⁶⁷ Bojović 1975, 11–12.

⁶⁸ Bojović 1975, sl. 9–13.

⁶⁹ Bjelajac 1990, 146.

⁷⁰ Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, 71–72.

⁷¹ Popović 1997, 14–16; Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, 71–72.

⁷² Bikić 1997, 158–159.

⁷³ Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, 68–69.

Sl. 25. Antički horizont 1: keramičke posude (foto N. Borić)

Bogatiji izbor oblika keramičkih posuda i lampi, a zatim i predmeti od stakla, metala i kosti pružaju nešto potpuniju sliku o svakodnevnom životu stanovnika Singidunuma tokom druge polovine II veka. I u ovom horizontu je najviše posuda lokalne izrade koje se, osim nekoliko izuzetaka, ne razlikuju od lokalne grnčarije ovog perioda nađene na drugim lokalitetima Gornje Mezije i susjednih provincija. Broj reljefno ukrašenih posuda iz radionice Viminacium–Margum je veći nego u starijem horizontu, što je i logično kada se zna da je reč o periodu pune aktivnosti tog centra. Najbliže analogije za većinu primeraka, pored Viminacijuma, nalazimo u samom Singidunumu, među keramikom koja je činila sadržaj ispune rova na lokalitetu Knez Mihailova 30.⁷⁴ Ono što bitno razlikuje keramiku iz rova od one o kojoj je ovde reč je što na lokalitetu Studentski trg nije bilo importne keramike radene u tehnici tera sigilate, a zabeleženo je i svega nekoliko nalaza amfora, od kojih su retke imale kurzivne natpise izvedene crvenom bojom (sl. 24). Među fragmentima je bilo moguće prepoznati stariju varijantu rebrastih amfora tipa V/4 i amfore specifične strukture i boje pečenja, tip V/6. Slabu zastupljenost pomenutih importnih proizvoda, odnosno brojne nalaze ovih keramičkih grupa u sadržaju ro-

va, jednostavno je objasniti kada se zna da je period zasipanja rova trajao do kraja II i tokom prvih decenija III veka, što je vreme masovnijeg i redovnog priliva robe iz udaljenijih grnčarskih centara na područje Gornje Mezije. Mada je bez analize gline nemoguće sa sigurnošću odrediti mesto proizvodnje posuda nađenih u antičkom horizontu 2, subjektivnim posmatranjem, a na osnovu oblika, kvaliteta i boje pečenja gline, izvesno je da su, pored onih koje su stigle iz viminacijumskih radionica, neke pravljene i u samom Singidunumu. Potvrdu ovoj pretpostvci pružaju paralelni oblici i iste ili slične tehnološke karakteristike sa posudama nađenim na lokalitetu Narodno pozorište, gde je potvrđena prva grnčarska radionica u Singidunumu.⁷⁵ Keramika sa ovog prostora je datovana u sredinu i drugu polovinu II veka.⁷⁶

Pored uobičajenih formi korišćenih u svakodnevnom životu za pripremanje, odnosno serviranje hrane, nađene su i dve patere čiji oblici, do sada, nisu bili jasno definisani na prostoru Singidu-

⁷⁴ Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, sl. 21–37.

⁷⁵ Cvjetičanin 2000, 245–254.

⁷⁶ Cvjetičanin 2000, 253.

Sl. 26. Antički horizont 2: keramičke posude (foto N. Borić)

numa. Jedna je očuvana u celosti i najverovatnije je nastala u ovdašnjoj radionici. Druga je bila gledosana i imala je sačuvanu samo reljefno ukrašenu dršku sa delom recipijenta, ali je izvesno da pripada tipu kaserola, identične onima nađenim u Akvinkumu, gde se pretpostavlja da je i bilo mesto njihove izrade.

Za većinu žižaka koji pripadaju tipu »firma lampe«, sudeći prema strukturi i boji gline, može sa dosta sigurnosti pretpostaviti da su izrađeni u jednoj lokalnoj radionici, a stiče se utisak i da nisu dugo bili u upotrebi. Import, najverovatnije, predstavlja žižak sa imenom *FRONTO*, na šta ukazuju precizna izrada, oštre konture i jasna reljefna slova.

Na osnovu nalaza staklenih posuda, ali i onih rađenih od metala i kosti, ne mogu se doneti precizniji zaključci. Verovatno su neki od ovih predmeta proizvedeni u lokalnim radionicama, ali se ne može isključiti mogućnost da su pojedini dospeli kao import.

Antički horizont 3, koji pripada razdoblju sredine i druge polovine III veka, oslikava vreme najintenzivnijeg života u civilnom naselju u Singidunumu, uprkos činjenici da arhitektonski tragovi nisu otkriveni. S obzirom na veličinu otpadne jame (ukop 1), oni su mogli postojati u blizini, budući da

je jedna kuća iz pomenutog vremena postojala na lokaciji u Knez Mihailovoj 46–48.⁷⁷ Takođe, ovo je jedini antički horizont koji je konstatovan na čitavoj površini iskopa, pri čemu ne bi trebalo zanemariti ni činjenicu da je reč o delimično sačuvanom sloju, čiji je gornji nivo uništen u potonjim vremenima.

Iz pomenutog ukopa potiču brojni nalazi novca, kao i velika količina keramičkog materijala. Oblici posuda su uobičajeni za ovaj period, slični onima nalaženim na susednim lokacijama.⁷⁸ U ovom horizontu je nađen jedan žižak sa imenom majstora *LITOGENE*, koji je prvi put potvrđen u Singidunumu. Od ostalih nalaza treba pomenuti privezak od bronzе u obliku kornjače i kružni okvir od olova.

Veoma skromni tragovi najmlađeg antičkog horizonta iz IV stoleća (antički horizont 4), na lokaciji Studentski trg br. 9, opovrgavaju neke od dotadašnjih pretpostavki o užoj zoni prostiranja kulturnih slojeva, ali istovremeno i potvrđuju zapažanje o manjoj količini pokretnih nalaza.⁷⁹ I ovde je bilo

⁷⁷ Bikić 1997, 159–160.

⁷⁸ Bjelajac, Simić 1991, sl. 4; Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, sl. 45; Bikić 1997, sl. 2.

⁷⁹ Bjelajac, Simić 1991, 28.

Sl. 27. Situacioni plan nalaza iz II veka: 1. drveno-palisadno utvrđenje; 2. kuće; 3. grobovi-bunari; 4. keramičke peći; 5. kameno utvrđenje

malo fragmenata keramike karakteristične za IV vek, a definisana je samo gledosana zdela forme tationika. Mada je horizont IV veka konstatovan na ovoj lokaciji u vidu jedne delimično istražene jame (jama 5), prema situaciji na okolnim istraženim prostorima realno je pretpostaviti da je oko ove celine postojao odgovarajući kulturni sloj koji je uniš-

ten u poznijim epohama. Mestimična pojava slojeva sa retkim ukopima i još redim tragovima arhitekture, zabeležena je u neposrednoj blizini kastruma prilikom ranijih iskopavanja.⁸⁰ Novijim radovima

⁸⁰ Bjelajac, Simić 1991, 28.

slika o prostiranju urbane zone u poznoj antici je donekle izmenjena, otkrićima značajnih naseobinskih ostataka u Knez Mihailovoj ulici br. 46–48 i br. 30,⁸¹ kao i postojanjem kasnoantičkog kulturnog horizonta na Studentskom trgu, što bi uputilo na korigovanje ranijeg mišljenja o sužavanju urbane zone Singidunuma u razdoblju koje prethodi prodorima Gota. Za sada je, međutim, izvesno da bi se zona omeđana nalazima sa pomenutih lokacija, mogla označiti kao periferija najmladeg antičkog naselja.

Analiza pokretnih arheoloških nalaza ističe pojavu koju je teško objasniti, a to je da opštu odliku svih istraženih celina i slojeva antičkih horizonata predstavlja gotovo potpuni nedostatak nalaza fibula, ukrasnih delova odeće, kao i nakita.

Sadržaj kulturnog sloja, označenog kao tursko-austrijski horizont, na lok. Studentski trg br. 9, u velikoj meri je u hronološkom pogledu kompaktan i, na osnovu analize pokretnih nalaza, može se okvirno datovati u razdoblje poslednje decenije XVII i prvu polovinu XVIII stoleća. Ipak, ne bi trebalo zanemariti pojavu dva lonca, koji prema osobinama nesumnjivo pripadaju srednjoevropskoj produkciji XV i prvih par decenija XVI stoleća. Pojavom u ovom kontekstu, oni posredno svedoče o postojanju kulturnog sloja iz tog razdoblja. Uz naseobinske tragove otkrivene prilikom ranijih zaštitnih arheoloških iskopavanja – u porti Saborne crkve, zatim na lokaciji u Knez Mihailovoj ulici br. 46–48 i na uglu ulica Gospodar Jovanove i Tadeuša Košćuška⁸² – ovi novi nalazi pružaju dodatne elemente za potvrdu o postojanju predgrađa uz južne rubove beogradskog grada u razdoblju XV – početka XVI veka,⁸³ a donekle i o arealu tog dela naselja.

U razdoblju turske uprave, na ovom prostoru se u drugoj polovini XVII veka nalazio molitveni prostor – musala, izgrađen uz severozapadni deo središnjeg groblja, čiji tragovi nisu otkriveni.⁸⁴ Razlog je, najverovatnije, što je nakon austrijskog zauzimanja grada, u leto 1717. godine, izvršena planska rekonstrukcija zatečene urbane strukture, koja je obuhvatala prosecanje novih ulica prema geometrijskoj shemi, kao i podizanje novih građevina. Lokacija na kojoj su vršena arheološka istraživanja nalazila se u nemačkom delu varoši, između Maurer-kasarne (izgrađene 1727. godine na mestu nekadašnje musale) i placa određenog za izgradnju katedrale.⁸⁵ Kako ovaj novi urbanistički plan nije izveden u potpunosti, novonastali prostor je do kraja austrijske vlasti ostao prazan građevinski te-

ren, kao i blokovi u neposrednom susedstvu.⁸⁶ Da je teren bio pripremljen za izgradnju, najverovatnije, reprezentativnih stambenih objekata, potvrdu pruža i podatak da prilikom arheoloških iskopavanja nisu otkriveni tragovi turskih grobova iz prethodnog razdoblja, kao ni ostaci srednjovekovnog sloja, već je neposredno nad antičkim ruševinama započelo taloženje otpada iz istog vremena u kojem su i bili vršeni građevinski radovi, a to je prva polovina XVIII stoleća. Međutim, tada ostvarena urbana struktura, bar kada je ovaj deo grada u pitanju, zadržala se u gotovo neizmenjenom obliku do šezdesetih godina XIX veka. Tada je izvršena nova urbanistička rekonstrukcija, koja je imala za cilj povezivanje srpske Glavne čaršije sa Terazijama. Predlog plana rekonstrukcije sačinio je 1867. godine Emilijan Joksimović, po uzoru na savremene evropske gradove, pri čemu je područje Knez Mihailove ulice sa Velikom pijacom trebalo da postane centralna zona grada sa poslovnim i kulturnim sadržajem.⁸⁷ Iako projekat E. Joksimovića iz raznih razloga nije ostvaren u celini, osnovna podela na pravougaone blokove zadržana je u planovima koje je naredne godine izradio inženjer Stevan Zarić.⁸⁸ Prema podeli parcela koja je izvršena na osnovu tog plana, na prostoru bloka između današnjih ulica Kralja Petra i 1300 kaplara i objekti izgrađeni tada na Studentskom trgu br. 9 postojali su do 1996. godine. Podizanjem višespratnice na ovom mestu, koje je usledilo, nastavljen je proces preobražaja stare gradske strukture u savremenu urbanu zonu. Budući da je time značajan segment urbanističkog plana ostvaren, ova iskopavanja su predstavljala jednu od retkih preostalih prilika da se saznanja o civilnom naselju Singidunuma dopune i koriguju.

⁸¹ Bikić 1997, 160–164; Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997, 69–70, 116–119.

⁸² Simić 1980, sl. 4, 40–41; Bikić 1997, 157–168; Zaštitna arheološka iskopavanja na uglu ulica Gospodar Jovanove i Tadeuša Košćuška obavljena su 1991–1992. godine u organizaciji Zavoda za zaštitu spomenika kulture grada Beograda; rukovodioci radova bili su Z. Simić i dr V. Ivanišević, rezultati nisu publikovani.

⁸³ Popović 1978, 125.

⁸⁴ Škalamera 1975a, 19, 21.

⁸⁵ Škalamera 1975b, 24–27.

⁸⁶ Škalamera 1975b, 26.

⁸⁷ Škalamera 1975c, 40–45.

⁸⁸ Škalamera 1975c, 46–47.

KATALOG NALAZA NOVCA

Vujadin Ivanišević

Novac je određen prema: *Roman Imperial Coinage*, London (RIC); L. Huszár, *Münzkatalog Ungarn, Von 1000 bis Heute*, München 1979 (Huszár); N. Pere, *Osmanlilarda madeni paralar*, Istanbul 1968 (Pere); R. Mandić, *Katalog metalnog novca Jugoslavije i jugoslovenskih zemalja 1700–1994*, Beograd 1995 (Mandić).

Broj	Vladar	Kovnica	Nominal	Datovanje	Referenca	Napomena	Težina	Lokalizacija
1.	Trajan	Rim	Dupondij	112/7	RIC 603		10,29	Sonda 1 ukop 1
2.	Hadrijan	Rim	Denar	119/22	RIC 137c		3,24	Sonda 1 ukop 1
3.	Hadrijan	Rim	Denar I	34/8	RIC 302		2,51	Objekat 1
4.	Hadrijan	Rim	Sestercij	117/38	–		16,81	Odbačena zemlja
5.	Antonije Pije	Rim	Dupondij	140/4	RIC 657		7,17	Sektor 2
6.	Neodređen	–	As	0/200	–		5,18	Objekat 1 prostorija 2
7.	Neodređen	–	As	100/200	–		3,66	Sektor 1/2 jama 5
8.	Neodređen	–	As	100/200	–		10,17	Sektor 3
9.	Neodređen	–	As	100/200	–		3,74	Profil
10.	Julija Domna	Stobi	Mala bronza	193/217	–		4,90	Sonda 1 ukop 1
11.	Aleksandar Sever	Nikeja	Mala bronza	222/35	–		4,26	Sonda 1 ukop 1
12.	Gordijan III ?	Viminacijum	Srednja bronza	238/44	–		6,81	Sonda 1 ukop 1
13.	Gordijan III	Viminacijum	Mala bronza	238/44	–		4,43	Sonda 1 ukop 1
14.	Galijen	Rim	Antoninijan	260/8	RIC 227	–S	1,78	Sonda 1 ukop 1
15.	Galijen	Rim	Antoninijan	260/8	RIC 236		2,28	Sonda 1 ukop 1
16.	Galijen	Siscija	Antoninijan	260/8	RIC 587	S–	2,50	Sonda 1 ukop 1
17.	Galijen	–	Antoninijan	260/8	–		1,95	Sonda 1 ukop 1
18.	Galijen ?	–	Antoninijan	260/8	–		1,16	Sonda 1 ukop 1
19.	Galijen ?	–	Antoninijan	260/8	–		2,36	Sonda 1 ukop 1
20.	Klaudije II	Rim	Antoninijan	268/70	RIC 91		1,02	Sonda 1 ukop 1
21.	Klaudije II	Mediolanum	Antoninijan	268/70	RIC 170		1,67	Sonda 1 ukop 1
22.	Klaudije II	–	Antoninijan	268/70	–		2,12	Sonda 1 ukop 1
23.	Klaudije II ?	–	Antoninijan	268/70	–		3,18	Sonda 1 ukop 1
24.	Klaudije II ?	–	Antoninijan	268/70	–		1,35	Sonda 1 ukop 1
25.	Kvintilijan	Mediolanum	Antoninijan	270	RIC 52	/S	3,42	Sonda 1 ukop 1
26.	Aurelijan	Rim	Antoninijan	270/5	RIC 56	/T	2,82	Sonda 1 ukop 1
27.	Aurelijan	Rim	Antoninijan	270/5	RIC 56 ⁸⁹	/?	2,26	Sonda 1 ukop 1
28.	Aurelijan	Siscija	Antoninijan	270/5	RIC 215	/P*	2,64	Sonda 1 ukop 1
29.	Aurelijan	–	Antoninijan	270/5	–		2,21	Sonda 1 ukop 1
30.	Aurelijan	–	Antoninijan	270/5	–		3,85	Sonda 1
31.	Aurelijan ?	–	Antoninijan	270/5	–		2,15	Sonda 1 ukop 1
32.	Aurelijan ?	–	Antoninijan	270/5	–		3,08	Sonda 1 ukop 1
33.	Severina	–	Antoninijan	270/5	–		2,60	Sonda 1 ukop 1
34.	Prob	Serdika	Antoninijan	276/82	RIC 861 ⁹⁰	/KA[]	2,36	Sonda 1 ukop 1
35.	Prob	Kizik	Antoninijan	276/82	RIC 911	CM/XXI[]	1,81	Sonda 1 ukop 1
36.	Aurelijan/Prob	Rim	Antoninijan	270/82	–	/R ⤵ € Z	1,83	Sonda 1 ukop 1
37.	Magna Urbika	Rim	Antoninijan	283/5	RIC 343	KA[]	2,30	Sonda 1 ukop 1

⁸⁹ Legenda IMP AVRELIANVS AVG.

⁹⁰ Isto, ali bista cara nadesno.

38.	Dioklecijan	Rim	Antoninijan	285/6	RIC 162	/XXIA ?	1,80	Sonda 1 ukop 1
39.	Neodreden	–	Antoninijan	200/50	–		2,41	Objekat 1 prostorija 2
40.	Neodreden	–	Antoninijan	260/80	–		0,52	Sonda 1 ukop 1
41.	Neodreden	–	Antoninijan	260/80	–		0,68	Sonda 1 ukop 1
42.	Neodreden	–	Antoninijan	260/80	–		1,47	Sonda 1 ukop 1
43.	Neodreden	–	Antoninijan	260/80	–		1,28	Sonda 1 ukop 1
44.	Neodreden	–	Antoninijan	260/80	–		1,01	Sonda 1 ukop 1
45.	Neodreden	–	Antoninijan	260/80	–		1,32	Odbačena zemlja
46.	Neodreden	–	Antoninijan	260/80	–		1,56	Sonda 1
47.	Neodreden	–	Antoninijan	260/80	–		–	Sonda 1 ukop 1
48.	Konstantinopolj	–	AE3	330/3	–		2,55	Sektor 1/2 jama 5
49.	Neodreden	–	AE5	400/50	–		0,65	Sektor 4
50.	Leopold	Kremnic	15 krajcara	1696	Huszár 1429		5,79	Između sondi 1 i 2
51.	Sulejman II	Konstantinije	Mangura	1687/91	Pere 471		1,91	Sektor 4
52.	Neodreden	–	–	–	–		10,21	Sektor 3
53.	Mihailo Obrenović	Beč	5 para	1868	Mandić 2a		4,98	Sektor 4 jama 7

SKRAĆENICE

AAASH – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)

ArchÉrt – Archaeologiai Értesítő (Budapest)

BudReg – Budapest Régisegei (Budapest)

RCRF – Rei Cretariae Romanae Fautorum

BIBLIOGRAFIJA

Antička bronza Singidunuma 1997 – S. Krunić *et alii*, Antička bronza Singidunuma, Katalog izložbe Muzeja grada Beograda 49, Beograd 1997.

Bailey 1980 – D. Bailey, A Catalogue of the Lamps in the British Museum. II: Roman Lamps made in Italy, vol. 2, London 1980.

Baluta 1961 – C. L. Baluta, Opatele Romane de la Apulum (I), *Apulum* 4 (1961), 189–220.

Barkóczi 1988 – L. Barkóczi, *Pannonische Glasfunde in Ungarn*, Budapest 1988.

Baumgartner, Krueger 1988 – E. Baumgartner, I. Krueger, *Phönix aus Sand und Asche, Glas des Mittelalters*, München 1988.

Bikić 1994 – V. Bikić, *Srednjovekovna keramika Beograda*, Beograd 1994.

Bikić 1997 – V. Bikić, Rezultati zaštitnih arheoloških iskopavanja u Knez Mihailovoj ulici br. 46–48, *Singidunum* 1, Beograd 1997, 157–168.

Bikić, Cerović 2002 – V. Bikić, N. Cerović, *Gradska keramika Beograda 16–17. veka*, Beograd 2002 (u pripremi za štampu).

Bjelajac 1982 – Lj. Bjelajac, Nalazi keramičkih žižaka u Beogradskoj tvrđavi, *Godišnjak grada Beograda* XXIX (1982), 13–25.

Bjelajac 1987 – Lj. Bjelajac, Imitation of Terra Sigillata with Relief Decoration from Singidunum, *RCRF – Acta* XXV/XXVI (1987), 465–479.

Bjelajac 1990 – Lj. Bjelajac, *Terra Sigillata u Gornjoj Meziji*, Beograd 1990.

Bjelajac, Simić 1991 – Lj. Bjelajac, Z. Simić, Rezultati zaštitnih arheoloških iskopavanja na prostoru ulice Kneza Mihaila, *Godišnjak grada Beograda* XXXVIII (1991), 17–33.

Bojović 1975 – D. Bojović, Prilog urbanoj istoriji Beograda u periodu rimske dominacije, *Godišnjak grada Beograda* XXII (1975), 5–27.

Brukner 1981 – O. Brukner, *Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*, Beograd 1981.

Bolindet 1995 – V. Bolindet, Céramiques romaines a glasure plombifere des feuilles de Colonia Aurelia Apulensis et Ulpia Traiana Sarmizegetusa, *RCRF – Acta* 34, Székesfehérvár 1995, 101–113, Alba Regia, XXV.

Buchi 1975 – E. Buchi, Lucerne del Museo di Aquileia, vol. I, Lucerne romane con marchio di fabbrica, Aquileia 1975.

Cvjetičanin 2000 – T. Cvjetičanin, Grnčarska radionica u Singidunumu (lokalitet Narodno pozorište), *Singidunum* II, Beograd 2000, 245–254.

Čičikova 1974 – M. Čičikova, Firmalampen du limes danubien en Bulgarie, *Actes du IXe Congrès d' Études sur les Frontières Romaines*, Bucuresti – Köln – Wien 1974.

Dautova-Ruševljan 1970 – V. Dautova-Ruševljan, Rimske svjetiljke u zbirci Pomorskog i povijesnog muzeja u Rijeci, *Diadora* 5 (1970), 147–160.

Doppelfeld 1966 – O. Doppelfeld, Römische und Fränkisches Glass in Köln, Köln 1966.

Dragendorf 1895 – H. Dragendorf, Terra sigillata, ein Beitrag zur Geschichte der griechischen und römischen Keramik, *Bonner Jahrbücher* XCVI–XCVII, Bonn 1895.

Enciklopedija živih religija 1992 – *Enciklopedija živih religija*, Beograd 1992.

Fehér 1957 – G. Fehér, Az egerváry leletmentő ásatás, *ArchÉrt* 84/1 (1957), 66–73.

Gerelyes 1990 – L. Gerelyes, Die Balkanverbindungen der Türkischen Keramik von der Budaer Burg, *AAASH* 42 (1990), 269–285.

Gerevich 1966 – L. Gerevich, *A Budai var feltarasa*, Budapest 1966.

Gerevich 1971 – L. Gerevich, *The Art of Buda and Pest in the Middle Ages*, Budapest 1971.

Gyürky 1981 – K. Gyürky, *Az üveg*, Katalogus, *Monumenta Historica Budapestiensia* V, Budapest 1981.

- Gyürky 1982** – K. Gyürky, Forschungen auf dem Gebiete des mittelalterlichen Buda: ein unbekanntes Wohnhaus der Unschprung eines Destillierkolbens, *AAASH* 34/1–4 (1982), 177–211.
- Han 1975** – V. Han, »Pjatogrta stakla« iz Gornjeg grada Beogradske tvrđave, *Zbornik, Arheološki muzej na Makedonija VI–VII (Mélanges Dimče Koco)*, Skopje 1975, 317–326.
- Harden 1936** – D. B. Harden, Roman Glass from Karanis, Found by the University of Michigan Archaeological Expedition in Egypt 1924–29, *An Arbor* 1936.
- Hilgers 1969** – W. Hilgers, *Latenische Gefäßnamen, Bezeichnungen, Funktion und Form römischer Gefäße nach den antiken Schriftquellen*, Düsseldorf 1969.
- Holl 1963** – I. Holl, Középkori cserépredények a Budai várpalotából (XIII–XIV század), *BudReg* XX (1963), 335–394.
- Holl 1980** – I. Holl, Regensburgi későkórépkori kályhacsempek magyarországon, *ArchÉrt* 107/1 (1980), 30–43.
- Intercisa 1954** – Barkóczy *et alii*, *Intercisa*, Dunapentele Sztalinvaros Története a Római Korban I, Budapest 1954.
- Intercisa II 1957** – M. R. Alföldi *et alii*, *Intercisa II*, Dunapentele Geschichte der Stadt in der Römerzeit, Budapest 1957.
- Isings 1957** – C. Isings, *Roman Glass from Dated Finds*, Groningen – Djakarta 1957.
- Ivanišević, Nikolić-Đorđević 1997** – V. Ivanišević, S. Nikolić-Đorđević, Novi tragovi antičkih fortifikacija u Singidunumu, *Singidunum* I, Beograd 1997, 65–148.
- Ivanišević, Kazanski 2002** – V. Ivanišević, M. Kazanski, La nécropole de l'époque des Grandes Migrations à Singidunum, *Singidunum* 3, Beograd 2002, 101–157.
- Iványi 1935** – D. Iványi, *Die Pannonische Lampen*, Budapest 1935.
- Jeremić 1985** – M. Jeremić, Drveni skelet u arhitekturi Sirmijuma I–IV veka, *Starinar* XXXVI (1985), 69–90.
- Jevremović 1987** – N. Jevremović, La céramique des remparts sud et ouest découverte sur le site Diana – Karataš, *Đerdapske sveske* IV (1987), 49–70.
- Korać 1995** – M. Korać, *Žišci sa teritorije Viminacijuma*, doktorska teza u rukopisu, Beograd 1995.
- Krunić 1988** – S. Krunić, Rimske svetiljke s pečatom iz zbirke Muzeja grada Beograda, *Godišnjak grada Beograda* XXXV, (1988), 15–41.
- Lamboglia 1940** – N. Lamboglia, Il sivico museo »Cezare Queirolo«, *Vado Romana Bordighera*, XVIII, 1940.
- Lipovan, Baluta 1995** – I. T. Lipovan, C. L. Baluta, La céramique à glaçure plombifère d Ampelum (Dacia), *RCRF – Acta* 34, Székesfehérvár 1995, 137–146, Alba Regia, XXV.
- Nagy 1945** – L. Nagy, A Cellar-Finds in the Aquincum Civil-Town. The Problem of the Pannonian Clai Lantern-Towers, *BudReg* XIV, 155–202.
- Nekuda, Reichertova 1968** – V. Nekuda, K. Reichertova, *Stredoveká keramika v Čechach a na Morave*, Brno 1968.
- Nikolić-Đorđević 2000** – S. Nikolić-Đorđević, Antička keramika Singidunuma – oblici posuda, *Singidunum* 2, Beograd 2000, 11–244.
- Pajer 1990** – J. Pajer, A Hoard Find of Pottery from the Area of the Habaner /Anabaptist?/ Court at Strachotin, *Studies in Postmedieval Archaeology* 1, Prague 1990, 169–202.
- Paradi, Holl 1984** – N. Paradi, I. Holl, Die Erforschung des mittelalterlichen Dorfes Nagykeszi, *Mitteilungen des Archäologischen Instituts Ungarischer Akademie der Wissenschaften* 12–13/1982–1983 (1984), 207–225.
- Petković 1995** – S. Petković, *Rimski predmeti od kosti i roga*, Beograd 1995.
- Popović 1978** – M. Popović, Srednjovekovna predgrada beogradskog grada, *Godišnjak grada Beograda* XXV (1978), 121–131.
- Popović 1997** – M. Popović, Antički Singidunum: Dosadašnja otkrića i mogućnost daljih istraživanja, *Singidunum* 1, Beograd 1997, 1–20.
- Radomersky, Richter 1974** – P. Radomersky, M. Richter, Korpus české stredoveké keramiky datované mincemi, *Sbornik Narodního muzea v Praze* XXVIII/2–4 (1974), 57–171.
- Raunig 1979–80** – B. Raunig, Dva kasnoantička groba iz okolice Đakova, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* XII–XIII/3 (1979–80), 151–170.

Ravagnan 1983 – G. –L. Ravagnan, *Le lucerne con marchio di fabbrica di Altino, Aquileia nostra* LIV, Aquileia 1983, 49–99.

Ružić 1994 – M. Ružić, *Antičko staklo u Srbiji*, Beograd 1994.

Simić 1980 – Z. Simić, Rezultati arheoloških istraživanja izvedenih u porti beogradske Saborne crkve, *Godišnjak grada Beograda* XXVII (1980), 33–44.

Simon-Hiernard 2000 – D. Simon-Hiernard, *Verres d'époque romaine*, Collection des musées de Poitiers, Poitiers 2000.

Škalamera 1975a – Ž. Škalamera, Područje Knez Mihailove ulice u osmanlijskom šeheru Beogradu od 1521. do 1688. godine, *Knez Mihailova ulica. Zaštita nasleđa, uređenje prostora*. Katalog izložbe, Galerija SANU, Beograd 1975, 18–21.

Škalamera 1975b – Ž. Škalamera, Područje Knez Mihailove ulice u doba barokne rekonstrukcije Beograda 1718–1740. godine, *Knez Mihailova ulica. Zaštita nasleđa, uređenje prostora*. Katalog izložbe, Galerija SANU, Beograd 1975, 23–27.

Škalamera 1975c – Ž. Škalamera, Srpska urbanistička rekonstrukcija područja Knez Mihailove ulice od 1867. godine do početka XX veka, *Knez Mihailova ulica. Zaštita nasleđa, uređenje prostora*. Katalog izložbe, Galerija SANU, Beograd 1975, 40–52.

Topál 1995 – J. Topál, Glasierte Kasserollengriffe aus Pannonien, *RCRF Acta* 34, Székesfehérvár 1995, 101–113 Alba Regia, XXV, 1994.

Vikić-Belančić 1971 – B. Vikić-Belančić, Antičke svetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* V (1971), 97–182.

Vikić-Belančić 1975 – B. Vikić-Belančić, Antičke svetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* IX (1975), 49–160.

Vučenović 1975 – S. Vučenović, Istraživanja, izrada dokumentacije, *Knez Mihailova ulica. Zaštita nasleđa, uređenje prostora*. Katalog izložbe, Galerija SANU, Beograd 1975, 104–105.

Welker 1974 – E. Welker, *Die römischen Gläser von Nida-Heddernheim* II, Bonn 1974.

EXCAVATIONS ON THE LOCALITY 9 STUDENTS' SQUARE
(STUDENTSKI TRG)VESNA BIKIĆ
SNEŽANA NIKOLIĆ-ĐORĐEVIĆ
ZORAN SIMIĆ

In the concluding decade of the last century the search for vestiges of Singidunum has been marked by rescue excavations in the modern city centre. Thus, in 1996 the courtyard of the building on 9 Students' Square was investigated (fig. 1). The cultural layer had for the most part been destroyed by 18th–19th century building construction, but its sporadic traces have survived within the block. A rather complex stratification has been observed, and six horizons reliably identified: four from the Roman period, followed by one from the time of Ottoman and Austrian occupation of Belgrade (first half of the 18th century), and another, the youngest, containing vestiges of 19th–20th-century structures (fig. 2). The presentation of the site follows the chronological sequence of these main horizons.

The location of the Roman layers has given the impression of the site being horizontally stratified, especially regarding the oldest strata – Roman horizons 1 and 2. An explanation may lie in the uneven terrain, but also in the fact that the two horizons have been set apart on the grounds of their stratigraphic interrelationship, their chronology remaining within the same span, as an analysis of movable finds has convincingly confirmed. Part of the explanation may also be a dynamic building activity at the time the Roman civil settlement of Singidunum was at its peak (second half of the 3rd century), which may have destroyed or scattered earlier evidence. Namely, the only layers registered over the entire excavation area date from that period (Roman horizon 3). This deduction, however, is just partially reliable, considering that the cultural layers suffered considerable subsequent damage.

The stratification of the area began on a terrain sloping north-eastwards and north-westwards from the so-called Belgrade ridge (that used to follow the course of present-day Knez Mihailova Street). The terrain is likely to have been uneven, judging by the fact that the oldest level has only survived sporadically and scantily. Its only reliably identified location is in the eastern section of the excavation area, where it occurs in the form of a cultural layer overlying the yellow loess soil. A refuse pit – pit 8 (fig. 3, 25) also belongs to it.

The most significant achievement of the campaign is a high degree of investigation into the oldest Roman architecture, unprecedented by any previous excavation within the city nucleus. Those were timber constructi-

ons – modestly built dwellings belonging to a clearly defined housing unit (figs. 4–6). The reconstruction of their ground-plans suggested here has been guided by the dimensions of the surviving elements and their interrelationship, which points to a remarkable similarity of the structures, including their internal division. Their size is deducible from massive walls, apparently built in part from broken stone and brick bound with lime mortar. The places where timber posts used to be set have survived sporadically, in the form of groupings of small or larger stones the purpose of which was to prevent the earth from subsiding under the weight of aboveground structures. Judging by the finds from foundation trenches, the posts were spaced at *cca* 1.50 m in house 2, and *cca* 2 m in house 1. The building technique for the foundations between the posts remains unknown, although the material from the trenches indicates that there may have been an uncoursed infill of chipped stone and pieces of brick with lime mortar poured over them. The foundations of both houses were 0.60 m in width, with the exception of the NW wall of house 2 (0.50 m). In both houses, internal wooden partitions were laid directly onto the ground, without a footing, their total thickness being 0.20 m. Both houses had three rooms. In front of them was a larger open space continuing into a corridor giving access to the other two rooms. Yet another of their common features was a special-purpose room. There are indications that the two houses were connected precisely as a result of their different purposes. Namely, next to house 2 in the direction of house 1, sporadic mortared surfaces have been registered at a depth of 112.79 m. cursorily, these surfaces suggest that house 2 had a sort of a back porch; however, different content of their interiors (vaulted furnace in house 1, and storage spaces in house 2), suggestive of different functions, lead to the idea that the two structures may have been related, communication having been possible by way of a yard (street?), level with the mortared floor. Their building technique is characteristic of the abovementioned type of architecture and identical to that employed for a unit previously discovered on the piazza in front of the Faculty of Philosophy. In all these cases, the timber beams had the same diameter, as had the upright posts, and their wattled walls were approximately the same in width and had stone footings. Their floors were also identical, covered with a diluted-clay coating. These uniformly applied building principles

permit us to date our timber houses more precisely, i.e. they corroborate the assumption that the timber-framed houses were built at the same time – at the turn of the 1st and 2nd centuries, preferably in the first half of the 2nd century. That a cultural layer from this period does exist has been confirmed by the finds of the emperors Trajan and Hadrian's coins, as well as by a small Drag. 35 bowl of Italic origin – the only *terra sigillata* specimen found in the area. In addition to the coins and the bowl, two finds from pit 8 may also be ascribed to the same period – a bowl and a goblet with decoration in relief, products of the Viminacium–Margum workshop (fig. 3/3–4) (Bjelajac 1990). The assumption further leads us to relate the wattle houses to the horizon of habitation registered with in the previously discovered early-Roman fort (Popović 1997; Ivanišević, Nikolić-Djordjević 1997). Their south-eastern position, approximately in the middle of this palisaded fortification, as well as their orientation within the presumed walls, suggest their having followed the line of, and opened onto, a hypothetical street (perhaps the ancient *via cardo*?) (fig. 27).

The discoveries made on this site begin to elucidate yet another obscurity, namely the population density within the original military camp. The spaces between the houses of about 5 m and the absence of structures in an area of 10–12 m may be suggestive of a low population density in the early fort.

The cultural horizon to which the houses are related belongs to the second half of the 2nd century, as evidenced by analyses of movable material (figs. 7–14; 26). The latter does not bear evidence of the time the houses were built and used, but of the level overlying the demolished structures. Roman horizon 2 may thus be interpreted as a result of ground levelling which obliterated the earliest, clearly defined layer of occupation. Therefore, the only distinguishable whole dating from the period of building (levelling) in this section would be pit 3, a refuse space for one or several nearby objects.

Roman horizon 3, dating from the middle and latter half of the 3rd century, testifies to the most intense period of occupation, despite the fact that no traces of structures have been discovered yet. Considering the size of the refuse pit (no 1, fig. 15), there might have been some around, as evidenced by a house previously discovered on the location 46–48 Knez Mihailova Street. Besides, this is the only horizon registered over the entire excavation area; and, it should also be remembered that it has survived only partially, its upper part having been destroyed. From the abovementioned pit there come numerous coins that, along with other finds (figs. 17–19), point to the 60s and 70s AD as the period when the most intensive smoothing of the ground took place.

Quite scanty vestiges of the youngest, 4th-century Roman horizon (4) challenge earlier assumptions about a narrow zone of cultural layers, but they confirm the obser-

vation about a small amount of movable finds (fig. 20). Although the 4th-century horizon is limited to a partially investigated pit (pit 5), from the situation on the surrounding sites it seems reasonable to assume that there was a corresponding cultural layer, subsequently destroyed.

The content of the layer defined as the Turkish–Austrian horizon is largely compact in terms of chronology; analyses of movable material have dated it into the last decades of the 17th century and the first half of the 18th (figs. 21; 22/1–3, 6–12; 23). The occurrence of two pots should not be overlooked though, as they undoubtedly belong to the central-European production of the 15th and early 16th centuries (fig. 22/4–5). Their presence in this context indirectly suggests the existence of a corresponding horizon.

LISTE OF ILLUSTRATIONS

- Fig. 1. 9 Students Square – position within the block (drawing by O. Milić)
- Fig. 2. Site plan (drawing by O. Milić)
- Fig. 3. Roman horizon 1: ceramic (1–8; scale of 1:4, detail, 2:3) and glass vessels (9–10; scale of 2:3)
- Fig. 4. Roman horizons with structures and reconstructed plans of houses 1 and 2 (reconstruction by V. Bikić, drawing by O. Mikić)
- Fig. 5. Part of the site with vestiges of house 1 (photograph by O. Cvijović)
- Fig. 6. House 1, detail of partition wall (photograph by O. Cvijović)
- Fig. 7. Roman horizon 2: ceramic vessels (scale of 1:4)
- Fig. 8. Roman horizon 2: ceramic vessels (scale of 1:4, detail, 2:3)
- Fig. 9. Roman horizon 2: glazed lamp (scale of 2:3)
- Fig. 10. Roman horizon 2: ceramic lamps (scale of 2:3)
- Fig. 11. Roman horizon 2: terracotta finds (scale of 2:3)
- Fig. 12. Roman horizon 2: glass vessels (scale of 2:3)
- Fig. 13. Roman horizon 2: metal finds (scale of 2:3)
- Fig. 14. Roman horizon 2: stone and bone finds (scale of 2:3)
- Fig. 15. Pit 1: plan and section (drawing by O. Mikić)
- Fig. 16. Roman horizon 3: ceramic lamps (scale of 2:3)
- Fig. 17. Roman horizon 3: glass vessels and objects (scale of 2:3)
- Fig. 18. Roman horizon 3: bone finds (scale of 2:3)
- Fig. 19. Roman horizon 3: metal finds (scale of 2:3)
- Fig. 20. Roman horizon 4: 1. lead mirror (scale of 2:3); 2. ceramic vessel (scale of 1:4)
- Fig. 21. Turkish-Austrian horizon: ceramic vessels (scale of 1:4)
- Fig. 22. Turkish-Austrian horizon: ceramic vessels and technical units (scale of 1:4)
- Fig. 23. Turkish-Austrian horizon: glass vessels and porcelain (scale of 2:3)

Fig. 24. Roman horizon 2: inscriptions on amphorae
in italics (scale of 2:3)

Fig. 25. Roman horizon 1: ceramic vessels
(photograph by N. Borić)

Fig. 26. Roman horizon 2: ceramic vessels
(photograph by N. Borić)

Fig. 27. Locations of 2nd-century vestiges: 1. palisaded
fortification; 2. houses; 3. well-shaped graves; 4.
pottery kilns; 5. stone fortification

UDK 904 (497.11)

Translated by: Marina Adamović-Kulenović